

Integratie is als klappen in twee handen

Integratie vanuit het perspectief van de
Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden

Femke Hoornveld
Universiteit Utrecht
Juli 2010

Integratie is als klappen in twee handen

Integratie vanuit het perspectief van de
Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden

Deze masterthesis is ingediend ter afronding van de Master Culturele Antropologie
'Multiculturalisme in vergelijkend perspectief' aan de Universiteit Utrecht.

Auteur: Femke Hoornveld

Studentnummer: 3420183

Begeleiders: Marjolein Hooiveld
Anne Gordijn

Universiteit: Universiteit Utrecht

Datum: Juli 2010

Titel: Integratie zoals beschreven door respondent Fatima op 13 maart 2010.

Voorwoord

Ter afronding van mijn master culturele antropologie, presenteer ik mijn masterthesis. In februari van 2010 ben ik begonnen aan mijn onderzoek in Leeuwarden. Daar ben ik op zoek gegaan naar de betekenis van integratie en de ervaring van de integratie door de Marokkaanse Nederlanders. Ik heb interessante mensen ontmoet en heb er erg van genoten om met hen over hun levensverhalen en ervaringen te spreken. Ik heb veel van de Marokkaanse Nederlanders mogen leren.

Graag wil ik al mijn respondenten bedanken die met mij hebben willen praten over hun visies en ervaringen met betrekking tot integratie. Een aantal mensen wil ik graag speciaal noemen. Ik wil Driss bedanken voor het op gang helpen van mijn onderzoek. Ik wil hem bedanken voor de tijd die hij voor mij heeft vrij gemaakt en de uitvoerige verhalen die hij met mij gedeeld heeft. Ik wil mijn vorige begeleidster Anne Gordijn bedanken voor de steun die zij mij gegeven heeft voor en tijdens mijn onderzoek. Helaas heeft ze haar begeleiderstaak neer moeten leggen, maar heeft er een moedertaak voor in de plaats gekregen. Ik wens haar en haar nieuwe gezinnetje veel geluk en gezondheid toe. Ook wil ik mijn nieuwe begeleidster Marjolein Hooiveld bedanken. Zij deed zeker niet onder voor Anne en heeft de overgang erg fijn laten verlopen. Tot slot wil ik Erik Weitenberg bedanken voor de grote hoeveelheid tijd die hij aan mijn scriptie heeft willen wijden. Ik wil hem bedanken voor het reviseren van mijn scriptie en voor de gedetailleerde feedback die ik van hem heb gekregen om mijn scriptie sterker te kunnen maken dan deze was.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	1
Intermezzo	7
2 Het begrip integratie begrijpen	13
2.1 Integratie in de literatuur.....	14
2.2 Integratie volgens de Marokkaanse Leeuwarders.....	15
3 Identificatie, (g)een weg naar integratie	25
3.1 Het idee van identificatie	25
3.2 De functionele identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders	26
3.3 De normatieve identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders	29
3.4 De emotionele identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders	32
3.5 Het totaalbeeld van de identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders.....	35
4 Acceptatie van integratie	37
4.1 Wat Nederlanders willen, expliciet versus impliciet	37
4.2 Afstand tussen samenleving en Marokkaanse Leeuwarders.....	39
4.3 Het leven tussen twee culturen	44
5 Locus van verantwoordelijkheid voor integratie	47
5.1 Verantwoordelijkheid voor integratie in de literatuur	47
5.2 Verantwoordelijkheid van de overheid volgens de Marokkaanse Leeuwarders	48
5.3 Verantwoordelijkheid van de samenleving volgens de Marokkaanse Leeuwarders ...	51
5.4 Verantwoordelijkheid van de immigrant volgens de Marokkaanse Leeuwarders.....	52
6 Conclusie	55
Bibliografie	59
Bijlage: Respondenten	63

1 Inleiding

Kritiek die men zelf heeft, wordt van buitenstaanders niet geaccepteerd. Nederlanders zeggen dat u zich volledig moet aanpassen, maar eigenlijk mag u dat niet. U mag minder klagen over het weer ('dan ga je maar terug naar je eigen land') en u mag minder kritiek hebben op de regering ('alsof het bij jullie beter is'). Nederlanders hebben dat van zichzelf niet in de gaten. Ze denken dat ze iedereen gelijk behandelen.

Uit Doe maar gewoon: 99 tips voor het omgaan met Nederlanders door Hans Kaldenbach (2009: 34)

De immigranten in Nederland worstelen met het feit dat zij niet geaccepteerd worden door de Nederlanders wanneer ze proberen deel uit te maken van de Nederlandse bevolking. Voor de immigrant is meepraten over bijvoorbeeld het weer juist een teken van een succesvolle integratie. Deze verwarring maakt het moeilijk voor hen om te integreren. De integratie van immigranten is dan ook niet altijd succesvol. Opvallend is hierbij dat de focus van de media steevast ligt op de minder succesvol geïntegreerde immigranten.

De laatste tijd ligt deze negatieve focus met name op de Marokkaanse immigranten. Hierbij kan men denken aan de berichtgeving over het incident in Gouda en de ophef rond de burgemeester van Rotterdam. Ik kan me echter niet voorstellen dat het slechte beeld dat door de media wordt geschetst op alle Marokkaanse immigranten van toepassing is. Toch komt in het onderzoek van Dagevos en Gijsberts (2009) naar voren dat de hele Marokkaanse immigrantengroep als één van de minst geïntegreerde immigrantengroepen uit de bus komt. Dit beeld is door buitenstaanders gemaakt, maar hoe ziet dit beeld eruit als men het vanuit het oogpunt van de insiders bekijkt? Hoe zien de Marokkaanse immigranten hun integratie? In dit onderzoek ben ik op zoek gegaan naar de visie op integratie van de Marokkaanse immigranten.

Op het eerste gezicht lijkt de mening van de immigranten misschien niet belangrijk. Het onderwerp van het integratiebeleid zijn echter de immigranten, waaronder de Marokkaanse immigranten. Wat vreemd is, is dat ondanks dat de immigranten het onderwerp van het integratiebeleid zijn, hen niet gevraagd wordt wat zij van hun integratie vinden en hoe zij die ervaren. De vraag kan gesteld worden of de overheid en de immigranten eigenlijk wel hetzelfde onder integratie verstaan.

Het begrip integratie kent geen eenduidige definitie. Een probleem hier kan zijn dat niet iedereen er dezelfde definitie van integratie op na houdt. De overheid kan een bepaalde definitie van integratie hebben, terwijl de immigrant een hele andere definitie gebruikt. Er kan tussen de overheid en de Marokkaanse immigranten een discrepantie ontstaan over de beleving van wie geïntegreerd genoemd kan worden en wie niet. Die discrepantie kan negatieve consequenties hebben die voor de gehele Nederlandse samenleving gelden. Wanneer het beleid niet aansluit bij de ervaren integratie van de Marokkaanse Nederlanders kan dit leiden tot gevoelens van krenking (Stets 2006, geciteerd in WRR 2007: 33). Men kan gevoelens van afwijzing ervaren doordat men geen waardering krijgt en niet tot de groep mag behoren (Baron et al. 2006: 105). Krenking en gebrek aan waardering kan een terugval veroorzaken op de andere nationale identiteit (WRR 2007: 47) en kan leiden tot separatie en gevoelens van depressie (Baron et al. 2006:105). In het uiterste geval kunnen de mensen waarop het beleid van toepassing is zelfs op een gewelddadige manier in opstand komen (WRR 2007: 15). Dit is het tegenovergestelde van wat men met het integratiebeleid wil bereiken en zou naar mijn mening voorkomen moeten worden. Om dit alles te voorkomen is het belangrijk om te weten hoe de immigranten de integratie ervaren.

Om een antwoord te vinden op de vraag hoe integratie gezien wordt vanuit het perspectief van de Marokkaanse Nederlanders, is het eerst handig om te weten wat het concept integratie inhoudt. Wanneer is iemand geïntegreerd en wat houdt het in om geïntegreerd te zijn? Van het concept integratie is geen eenduidige definitie, maar in het Nederlandse integratiebeleid wordt toch gebruik gemaakt van één definitie. Volgens deze definitie is een persoon geïntegreerd ‘wanneer er sprake is van gelijke juridische positie, gelijkwaardige deelname op sociaal-economisch terrein, kennis van de Nederlandse taal en wanneer gangbare waarden, normen en gedragspatronen worden gerespecteerd’ (Blok e.a. 2004: 105). Ook wordt er gesproken over integratie als een tweezijdig proces, ‘enerzijds wordt van nieuwkomers verwacht dat zij bereid zijn te integreren en anderzijds moet de Nederlandse samenleving de integratie mogelijk maken’ (ibid.). Maar hoe zien de Marokkaanse immigranten dit dan? In het onderzoek heb ik met de respondenten gesproken over wat integratie voor hen inhoudt. De beschrijving van de Marokkaanse immigranten komt vrijwel overeen met de beschrijving van integratie van de overheid. Ook voldoen de Marokkaanse immigranten aan deze beschrijving en zouden zij volgens deze beschrijving als geïntegreerd beschouwd kunnen worden.

Naast het concept integratie zelf, laat ik aan de hand van het concept identificatie zien hoe de Marokkaanse immigranten de integratie ervaren. Een belangrijk aspect van integratie,

waar sinds 2007 meer nadruk op ligt in het integratiebeleid, is het concept identificatie (WRR 2007). In het integratiebeleid heeft er de afgelopen jaren een verschuiving plaatsgevonden van een integratievraagstuk naar een identiteitsvraagstuk (WRR 2007: 11). Tegenwoordig zijn de vragen welke identiteit de immigrant heeft en of hij ook een Nederlandse identiteit heeft, belangrijk geworden bij integratie. Er wordt bij integratie een nadruk gelegd op het aannemen van en identificatie met een Nederlandse identiteit. In het WRR-rapport van 2007 wordt gesproken van drie dimensies van identificatie; de functionele, normatieve en emotionele dimensie. Wat deze dimensies precies inhouden wordt later uitgelegd. Wanneer er bij personen sprake is van deze drie dimensies van identificatie zou dit volgens het WRR-rapport meer identificatie met de Nederlandse identiteit betekenen. In dit onderzoek analyseer ik hoe de identificatie van de Marokkaanse immigranten eruit ziet en of hun identiteit ook een Nederlandse identiteit omvat. Er komt naar voren dat er bij de Marokkaanse immigranten wel sprake is van functionele, normatieve en emotionele identificatie, maar dat deze identificatie niet per se betekent dat zij zich meer met een Nederlandse identiteit gaan identificeren. De Marokkaanse immigranten vertonen een afkeer om zichzelf en hun gedrag Nederlands te noemen. Op het gebied van identificatie is van geïntegreerd zijn niet echt sprake wanneer men bij integratie identificatie met de Nederlandse identiteit van de immigranten verlangt.

Tot nu toe is er alleen uitgegaan van integratie door de immigranten. Maar zoals eerder aangegeven is integratie niet alleen aan de immigrant maar een tweezijdig proces. Integratie moet niet alleen vanuit de immigrant komen maar ook vanuit de Nederlandse samenleving. De samenleving moet openstaan voor de immigranten en ze accepteren. Acceptatie is hier een sleutelwoord. Zonder acceptatie van de Nederlanders kan de integratie niet voltooid worden. In het onderzoek heb ik geprobeerd er achter te komen hoe de Marokkaanse immigranten de reactie vanuit de Nederlandse samenleving op hen als immigrant ervaren. Dit heb ik aan de hand van de concepten *home* en *belonging* onderzocht. Deze concepten worden door Hedetoft en Hjort (2002) beschreven als gevoelens van thuis. De term *home* geeft aan in hoeverre een persoon zich veilig en vertrouwd voelt op een bepaalde plek en de term *belonging* geeft aan in hoeverre een persoon voelt dat hij op deze plek hoort te zijn (Hedetoft & Hjort 2002). Er komt in het onderzoek naar voren dat de Marokkaanse immigranten zich niet geaccepteerd voelen en dit hun gevoel van *home* en *belonging* tot wankeling brengt. Er kan zelfs van een terugtrekking van de Marokkaanse immigranten gesproken worden. Hoewel de Marokkaanse immigranten voldoen aan de officiële beschrijving van integratie worden zij nog steeds gezien als ‘de ander’.

Maar aan wie is het om dit beeld van ‘de ander’ te veranderen en de integratie te laten slagen? Waar ligt de verantwoordelijkheid voor integratie? Uit de beschrijving van integratie van de overheid komt naar voren dat de overheid vindt dat de verantwoordelijkheid voor integratie ligt bij de immigrant en de Nederlandse samenleving. In het integratiebeleid wordt echter een nadruk gelegd op de verantwoordelijkheid van de immigrant. Wanneer ik spreek met Marokkaanse immigranten komt naar voren dat zij een even grote verantwoordelijkheid geven aan de immigrant als aan de Nederlanders. Met betrekking tot de verantwoordelijkheid van de Nederlandse samenleving heerst er verontwaardiging onder de respondenten, de Marokkaanse immigranten vinden dat de Nederlanders niet genoeg verantwoordelijkheid nemen. Ze zijn het zat om als groep negatief gezien te worden. Het wordt tijd dat er eens door dat negatieve beeld heen geprikt wordt.

Voor dit onderzoek heb ik de Marokkaanse immigranten als onderzoekspopulatie gekozen. Dit omdat zij de laatste tijd zo negatief in het nieuws zijn geweest wat betreft integratie en omdat uit een onderzoek van Dagevos en Gijsberts naar voren komt dat de Marokkaanse migrantengroep één van de minst geïntegreerde migrantengroep in Nederland is (Dagevos & Gijsberts 2009).

De onderzoeken die verricht zijn naar de integratie van Marokkanen, zijn vooral verricht in de Randstadprovincies. Om ook een beeld van het noorden te krijgen wil ik juist in de noordelijke provincies van Nederland onderzoek doen. Mijn veldwerk is verricht in de stad Leeuwarden. De Friese hoofdstad Leeuwarden is niet de eerste stad waar je aan zou denken wanneer je op zoek zou gaan naar multiculturaliteit. Maar ook in Leeuwarden is de culturele verscheidenheid erg groot. In Leeuwarden wonen relatief de meeste Marokkanen van het noorden (GGD Friesland 2004: 8) en daarom heb ik uiteindelijk deze locatie gekozen voor mijn onderzoek. Leeuwarden is niet zo’n grote stad en is een kleine gemeenschap. Het lijkt mij juist interessant om in zo’n kleine gemeenschap onderzoek te doen naar integratie omdat men in zo’n gemeenschap als immigrant sneller opvalt. Dit kan gevolgen hebben voor hoe de immigranten hun integratie beleven. Op de onderzoekspopulatie en onderzoekslocatie ga ik later nog verder in.

In het onderzoek heb ik gebruik gemaakt van een kwalitatieve onderzoeksmethode. Tijdens mijn onderzoek heb ik voor het verzamelen van data gebruik gemaakt van interviews en participerende observatie. Ik heb voornamelijk op afspraak en in een formele context met Marokkaanse immigranten gesproken. Ik ben echter ook met personen in gesprek geraakt bij bijeenkomsten en op straat.

In de volgende hoofdstukken zet ik stap voor stap het antwoord uiteen op de vraag hoe de Marokkaanse immigranten in Leeuwarden hun integratie ervaren. Eerst ga ik in op de onderzoekslocatie en de onderzoekspopulatie. In het tweede hoofdstuk ga ik in op de betekenis van integratie. Eerst komt de betekenis van integratie aan bod zoals deze in de literatuur en de Nederlandse beleidsstukken naar voren komt. Daarna laat ik de respondenten aan het woord over integratie. Tussen de beschrijvingen van integratie in de literatuur en de beschrijvingen van de respondenten maak ik een vergelijking. In het daarop volgende hoofdstuk wordt een belangrijk aspect van integratie apart belicht. Dit aspect van integratie is identificatie, dit is een breed begrip. Om de identificatie van de Marokkaanse immigranten overzichtelijk in kaart te brengen maak ik gebruik van een onderverdeling in drie verschillende identificaties. Dit zijn de functionele, normatieve en de emotionele identificatie. Deze identificaties worden in dit hoofdstuk verder uitgelegd. Daarna zal een hoofdstuk gaan over de interactie tussen de Marokkaanse immigranten door de Nederlandse samenleving. De acceptatie van de integratie van de immigranten door de Nederlandse samenleving speelt een belangrijke rol in integratie en heeft invloed op de gevoelens van *home* en *belonging* van de Marokkaanse immigranten. Welke rol dit precies is en hoe de Marokkaanse Leeuwarders die beleven laat ik in dit hoofdstuk naar voren komen. Vervolgens behandel ik waar ervaren wordt dat de verantwoordelijkheid van integratie ligt. Dit vanuit het oogpunt van de overheid, maar ook vanuit het oogpunt van de Marokkaanse immigranten.

Tot slot bediscussieer ik hoe de Marokkaanse immigranten hun verantwoordelijkheid voor integratie wel nemen maar ervaren dat de Nederlandse samenleving hun verantwoordelijkheid voor integratie laat liggen. De nadruk die de overheid tegenwoordig op de verantwoordelijkheid van de immigrant legt in het integratiebeleid, zou misschien beter verschoven kunnen worden naar de Nederlandse samenleving.

Alhoewel ik hiervoor gesproken heb over mijn respondenten als Marokkaanse immigranten, zal ik ze in de rest van het onderzoek Marokkaanse Nederlanders noemen. De respondenten van mijn onderzoek wonen al voor langere tijd in Nederland en hebben een Nederlands paspoort. Ik beschouw de respondenten daarom als Nederlanders en wil ze daarom principieel geen immigranten noemen. Zelf gaven zij in de gesprekken ook te kennen dat zij zichzelf Marokkaanse Nederlanders noemen.

Intermezzo

De stad Leeuwarden

Als ik Leeuwarden voor het eerst met een bezoekje vereer aan het begin van mijn onderzoek, is alles nieuw voor me. Ik moet mijn weg nog vinden. Op het moment dat de trein de stad in rijdt is er niet veel verkeer op de weg. Wanneer ik de trein uitstap voel ik een zachte wind langs mijn gezicht gaan. Hoewel het begin februari is, is het niet erg koud buiten. Op het station probeer ik mij te oriënteren met het Google-kaartje dat ik van tevoren van internet heb uitgeprint. De eerste dag ben ik van plan wat rond te gaan lopen in Leeuwarden en mezelf bekend te maken met de stad. Ook ga ik alvast op zoek naar de plaats waar de volgende dag mijn eerste ontmoeting met een Marokkaanse Leeuwarder plaats zal vinden.

Wanneer ik een tijdje door de stad loop merk ik op dat ik niet veel mensen op straat zie. Het is intussen alweer vier uur en ik verwacht dat Leeuwarden, net als bijvoorbeeld een stad als Groningen, rond deze tijd opeens weer helemaal tot leven komt. Gedurende de hele onderzoeksperiode komt Leeuwarden op mij over als een rustige en gemoedelijke stad. Alleen in de spits kun je veel verkeer op de weg vinden en eigenlijk wordt er nooit agressief naar elkaar getoeterd, wanneer er dan toch getoeterd wordt is dit als groet. De Leeuwarders lijken nooit haast te hebben, alleen incidenteel een man in pak die druk telefonierend zijn pas versnelt. Ook vind ik de stad niet erg ingewikkeld. Leeuwarden is niet erg groot in vergelijking met de steden in de Randstad en het openbaar vervoer, waar ik regelmatig gebruik van maak tijdens mijn onderzoek, is erg overzichtelijk geregeld. Zelfs al zou ik niets van het openbaar vervoer begrijpen dan zou ik, als ik weet waar ik moet zijn, alles in Leeuwarden nog kunnen belopen. Wanneer ik de bus mis is de keuze om te gaan lopen dus al snel gemaakt. Als handig herkenningspunt staat ook nog een hoog gebouw vlakbij het station dat boven alle andere gebouwen uittoert. Wanneer ik de weg kwijt ben gebruik ik dit gebouw vaak als oriëntatiepunt. Hierdoor wordt het makkelijk om een overzicht te krijgen van de stad, waarschijnlijk makkelijker dan in de Randstad. Binnen een korte tijd kan ik mijn weg al makkelijk vinden in Leeuwarden en geniet ik van de uitstapjes naar de interviews en bijeenkomsten waar ik heen ga.

Toch vraag ik mij af hoe dit zou zijn voor immigranten die voor het eerst naar Leeuwarden komen en nog niks van de stad afweten, en misschien ook niet van Nederland zelf. Doordat Leeuwarden niet veel anders is dan Groningen, de stad waar ik zelf woon, zie ik al snel de overeenkomsten en weet ik hoe het systeem van bijvoorbeeld het openbare vervoer

werkt. Ik vraag me af in hoeverre er overeenkomsten zijn tussen Nederland en het thuisland van een Marokkaanse immigrant. Wanneer ik mij niet alleen kan redden heb ik altijd nog de mogelijkheid om de mensen op straat om hulp te vragen. Voor een Marokkaanse immigrant die de Nederlandse taal slecht of helemaal niet spreekt moet dit toch anders zijn. Misschien worden zij zelfs anders benaderd dan een blond blank meisje, waardoor zij niet dezelfde hulp krijgen als ik. Ook heb ik als extra hulpmiddel toegang tot het internet en maak ik vaak gebruik van de routebeschrijvingen die ik daar vind. De immigrant heeft waarschijnlijk ook minder toegang tot het internet. Al met al denk ik dat een immigrant meer in het nadeel is dan ik wanneer deze voor het eerst naar Leeuwarden gaat.

Mocht je een instantie zoals de politie zoeken in Leeuwarden, dan wordt dit je niet erg makkelijk gemaakt. De instanties van Leeuwarden zoals het politiebureau staan wel met bordjes aangegeven, maar alleen in het centrum van Leeuwarden en dat moet je dan ook maar net weten. Leeuwarden is door zijn grootte overzichtelijker dan een stad in de Randstad, maar voor iemand die hier niet bekend is waarschijnlijk net zo verwarrend.

Door de grootte van Leeuwarden heeft men ook minder keus dan in een grote stad als de Randstad. Ik kom er al snel achter dat Leeuwarden verschillende wijken heeft met elk een eigen winkelcentrumpje. Echt veel is het niet, vaak bestaat het alleen uit een supermarkt en een drogisterij. Veel keus heb je daar niet. Wanneer Leeuwarders gaan winkelen gaan zij naar het centrum van Leeuwarden waar er aan weerszijden van een gracht twee straten met winkels zijn.

Niet alleen qua winkels is het aanbod beperkt, ook qua faciliteiten is er minder keus. Eigenlijk gaven alle respondenten in mijn onderzoek aan moslim te zijn. Wat betreft geloofsfaciliteiten is te vinden dat er in Leeuwarden maar twee moskees zijn. In Den Haag zou je al snel meer dan tien kunnen vinden. Doordat de Marokkaanse Leeuwarders maar uit twee moskees kunnen kiezen, kan het zijn dat zij bij beide hun plek niet kunnen vinden. Minder keuze kan betekenen dat zij zich hier minder thuis kunnen voelen dan in een grotere stad zoals Den Haag.

Wanneer ik in Leeuwarden over straat loop voel ik mij in het begin soms een beetje aangestaard. Alsof ik hier niet hoor. Wanneer ik steeds beter mijn weg weet te vinden ebt dat gevoel weg. Maar als dit voor mij al zo voelt wanneer ik door Leeuwarden loop, een Nederlander in eigen land maar wel in een vreemde stad, kan ik mij alleen maar voorstellen hoeveel erger dit is voor een Marokkaanse immigrant. Zij zijn niet alleen in een vreemde stad, maar ook nog eens in een vreemd land. Dit kan een gevoel van buitensluiting geven. De lokale bevolking spreekt een andere taal en je ziet er ook nog eens anders uit dan de mensen

om je heen. In Leeuwarden zijn er mensen met verschillende culturele achtergronden, maar in verhouding wonen er hier minder allochtonen dan in de Randstad en val je hier als immigrant sneller op. Hierdoor zou men zich minder snel thuis kunnen voelen.

Wat me erg opvalt is de norsheid die de Leeuwarders uitstralen. Ze lijken zelden echt blij te zijn en staren meer naar de grond dan naar de wereld om zich heen. Wanneer ik, op weg naar een interview, vrolijk een bus in stap zie ik allemaal bedrukte gezichten, vaak kan er bij de buschauffeur niet eens een lach vanaf. Ik, nieuw in de stad en nieuwsgierig naar wat mij te wachten staat, neem alles in mijn omgeving op. Het avontuur lacht mij toe, het onderzoek kan beginnen.

Voor mijn onderzoek ben ik naar de locatie Leeuwarden gegaan omdat ik graag in het noorden onderzoek wilde doen. In het noorden wordt weinig tot geen onderzoek gedaan naar integratie, daarom leek het mij juist zo interessant om hier onderzoek te doen. In een klein vooronderzoek ben ik erachter gekomen dat 3,54% van de totale Nederlandse bevolking van Marokkaanse afkomst is (CBS 2009). Marokkaanse immigranten vormden 10,1% van de totale hoeveelheid niet-westerse immigranten in Friesland in 2004 (GGD Friesland 2004: 8). Concentraties van Marokkaanse Nederlanders zijn met name te vinden in de stedelijke gemeenten, waarvan een derde deel in Leeuwarden gevonden kan worden (ibid.). In Leeuwarden wonen relatief veel Marokkanen (Boneschansker 2006:7) en daarom heb ik uiteindelijk deze locatie gekozen voor mijn onderzoek.

Op zoek naar de Marokkaanse gemeenschap ben ik in de eerste dagen de straat op gegaan om zo Marokkaanse Leeuwarders te kunnen ontmoeten. Maar wat mij al snel duidelijk werd is dat je 'de Marokkaan' niet zomaar op straat herkent. Na een tip te hebben gekregen van een respondent ben ik op weg gegaan naar de wijken Bilgaard en Heechterp in Leeuwarden. Dit zouden de wijken zijn waar veel Marokkaanse Nederlanders wonen. Wanneer men in de wijk Bilgaard aankomt kan men wel een duidelijk verschil zien met het centrum van Leeuwarden. Waar je in het centrum nog veel autochtonen rond ziet lopen, zo zie je er in de wijk Bilgaard meer gekleurde Nederlanders lopen. Om een beetje het gevoel voor de wijk te krijgen ben ik naar het hart van de wijk gegaan, het winkelcentrum. Daar aangekomen probeerde ik onbewust weer 'de Marokkaan' te herkennen. Wat mij daardoor meteen opviel, wat je niet zo snel in het centrum van Leeuwarden ziet, is dat er veel vrouwen rondliepen met oosterse gewaden. Ook leken er hier meer vrouwen met hoofddoekjes te zijn. Ik kreeg het idee dat hier niet alleen meer Marokkaanse Nederlanders wonen, maar ook dat deze Marokkaanse Nederlanders wat behoudender zijn dan je ze in het centrum van de stad zou zien. Een respondent vertelde mij dat er in de wijk Bilgaard een soort netwerk van

Marokkaanse immigranten was en dat zij zich daar meer op hun gemak voelen dan ergens anders in de stad. Als voorbeeld noemde ze een vrouw die een tijdje naar een andere wijk moest verhuizen omdat haar huis in Bilgaard gerenoveerd werd. Daar aangekomen voelde de vrouw zich minder thuis, sowieso omdat zij niet meer in haar eigen huis woonde maar ook omdat zij geen Marokkaanse mensen in de buurt had wonen waar zij mee kon praten. De Marokkaanse Nederlanders vinden het fijn in de wijk Bilgaard omdat zij daar mensen kennen die dezelfde achtergrond hebben en begrijpen hoe het is om als immigrant in een stad als Leeuwarden te wonen.

Iets wat later in het onderzoek naar voren kwam, is dat er in de wijk Bilgaard hangjongeren actief waren die onder de naam 'Bossoldaatjes' bekend staan. Het woord 'bos' staat voor 'Bilgaard Oost'. De Soldaatjes zijn een groep jongeren die overlast veroorzaken door niet alleen rond te hangen, maar ook door het plegen van kleine vergrijpen zoals diefstal. Toen ik met de lokale politie sprak kwam naar voren dat deze jongeren steeds brutaler werden. Ondanks dat deze jongeren in de buurt overlast veroorzaken wonen de Marokkaanse Leeuwarders toch het liefst in de wijk Bilgaard.

Een andere wijk waar ik ook vaker ben geweest is de Vrijheidswijk. Deze wijk is nog maar net gebouwd en oogt een beetje kalend. Hier is net een nieuw gebouw geopend, het multifunctionele centrum. In dit gebouw zijn twee basisscholen gehuisvest, een christelijke en een openbare. Ook wordt het gebruikt als een wijkcentrum voor de Vrijheidswijk en omliggende wijken. Er vinden bijeenkomsten plaats en er worden ook feesten georganiseerd die steeds in het teken staan van een andere cultuur. Het multifunctionele centrum was een van de plaatsen waar ik vaker naar toe ging om interviews af te nemen. Ik ben met de leiding van het gebouw in contact gekomen en zij hebben mij een ruimte aangeboden om interviews te kunnen houden.

De Marokkaanse inwoners van Leeuwarden

In Leeuwarden heb ik in het onderzoek eerste generatie immigranten ontmoet, maar ook immigranten van de tweede generatie. Toch bestond het merendeel uit eerste generatie immigranten. Doordat de respondenten nog aardig jong waren, was het voor mij moeilijk om tweede generatie immigranten te vinden die oud genoeg waren om aan mijn onderzoek mee te werken.

De redenen dat de Marokkaanse Leeuwarders naar Nederland komen, verschillen van elkaar. Veel respondenten gaven aan dat zij naar Nederland waren gekomen om hier te gaan werken. Andere respondenten gaven aan dat zij op jonge leeftijd hier naartoe waren gekomen

omdat hun ouders hier werk zochten, zij waren gastarbeiders. Later, toen bleek dat zij niet zozeer gasten waren maar hier voor lange tijd zouden blijven, werd de rest van de familie overgevlogen. De mensen die op deze manier naar Nederland kamen, hadden hier geen vrije keuze in. De andere respondenten die hier naartoe zijn gekomen om werk te zoeken hadden wel een vrije keuze. Niet alle respondenten beschouwden het zoeken van werk in Nederland echter als een keuze. In Marokko is de arbeidsmarkt niet zo groot en moet men eigenlijk wel ergens anders naar toe gaan om werk te zoeken. Naast een economische reden geven respondenten ook een romantische reden. In plaats van werk hebben sommige respondenten in Leeuwarden de liefde gevonden.

Wat me opviel aan de mensen die ik door mijn onderzoek heen ontmoet heb, is dat zij eigenlijk allemaal actief sociaal betrokken zijn. Veel respondenten zijn actief als vrijwilliger in Leeuwarden. Ook zetten zij zich in voor de maatschappij, ze proberen bijvoorbeeld door activiteiten te organiseren een brug te slaan tussen allochtonen en autochtonen in Leeuwarden. Daarnaast viel me ook op dat eigenlijk elke respondent aangaf moslim te zijn.

Veel van de respondenten hebben ook een hoge opleiding genoten. Het merendeel van de respondenten heeft een opleiding aan een hogeschool afgemaakt en ook een aantal hebben een universitaire opleiding afgemaakt. Ik heb echter ook gesproken met personen die hun hele leven fabriekswerk gedaan hebben. Dit kwam vaak doordat zij in de jaren '70 naar Nederland waren gekomen om werk te zoeken om hun familie in Marokko te kunnen onderhouden.

Ondanks alle hulp die ik gekregen heb, was het nog vrij moeilijk om een interview te regelen met de Marokkaanse Leeuwarders. Velen waren toch wat terughoudend tegenover mij. Ze wilden graag weten waarvoor het interview was en waarom ik persoonlijke dingen van ze wilde weten. Als we dan door die barrière heen waren, schrokken zij terug van de hoeveelheid tijd die ik van ze vroeg voor het interview. Waar ik toch wel graag een interview van een uur of langer wilde, waren zij meer voor een interview van een half uur. Het was moeilijk een band te krijgen met de respondenten omdat zij na één interview dachten dat het voorbij was, terwijl ik graag nog wat dieper op de zaken in wilde gaan in een vervolginterview. Maar ik heb mij niet snel leren kennen en toch aangedrongen op hoe belangrijk vervolginterviews voor het onderzoek zijn.

2 Het begrip integratie begrijpen

“Integratie is als klappen in twee handen.”

“Integratie is veertig uur in de week werken.”

“Integratie is jezelf zijn en geaccepteerd worden.”

Hoewel deze drie uitspraken op het eerste gezicht totaal verschillend lijken, beschrijven zij alle drie het begrip integratie. In dit hoofdstuk laat ik deze uitspraken aan bod komen en ga ik in op wat integratie betekent voor de Marokkaanse Nederlander.

Voordat de vraag beantwoord kan worden hoe de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden de integratie ervaren, is het eerst van belang om te weten wat het begrip ‘integratie’ inhoudt. Wat is integratie nou eigenlijk precies? In de literatuur komt het begrip in verschillende teksten naar voren; in de wetenschappelijke literatuur en ook in de beleidsstukken van de Nederlandse overheid. De beschrijving van integratie die gebruikt wordt in het integratiebeleid van de overheid is met name belangrijk omdat de Marokkaanse gemeenschap direct in aanraking komt met dit beleid.

Het begrip ‘integratie’ kent geen eenduidige definitie. Het is een breed begrip en iedereen kan er zijn eigen invulling aan geven. Het integratiebeleid in Nederland is gebaseerd op de beschrijving van integratie van de Nederlandse overheid. Het is echter ook belangrijk dat de beschrijving van de immigranten in het beleid wordt meegewogen. Als dat niet gebeurt kan de situatie ontstaan dat een immigrant denkt dat hij geïntegreerd is op bijvoorbeeld het gebied van taalbeheersing, terwijl de overheid vindt van niet. Omdat de immigrant vindt dat hij geïntegreerd is, zal hij niets meer aan zijn integratie doen. Hierdoor gaat het integratiebeleid aan zijn doel voorbij. Om deze situatie te voorkomen is het belangrijk te weten welke betekenis de Marokkaanse Nederlanders aan het begrip integratie geven.

Wat het begrip integratie voor de Marokkaanse gemeenschap in Leeuwarden inhoudt komt in dit hoofdstuk naar voren. In mijn onderzoek associeerden de respondenten verschillende aspecten met integratie, maar over het algemeen zijn er tussen hun uitspraken veel overeenkomsten. De citaten aan het begin van het hoofdstuk zijn voorbeelden van wat de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden verstaan onder integratie, hier zal ik later nog op terug komen.

2.1 Integratie in de literatuur

Integratie is een acculturatiestrategie. Met acculturatie wordt hier ‘de aanpassing van de immigranten aan de nieuwe culturele context’ bedoeld (Park 1950, geciteerd in Erikson 2002: 20). Integratie is de strategie waarbij in dit aanpassingsproces de culturele eigenheid van de immigranten behouden wordt (Erikson 2002: 20). Deze omschrijving beschrijft integratie alsof deze alleen afhangt van de immigrant. Maar de ontvangende samenleving speelt ook een rol in het integratieproces. Dit wordt door Modood (2008: 48) goed omschreven. Volgens hem is integratie een proces van sociale interactie, waarbij sprake is van tweerichtingsverkeer. Zowel de leden van de meerderheidsgroep als de immigranten moeten iets aan de integratie doen om het te laten slagen. Hierin geeft hij juist de ontvangende samenleving een grote rol. Omdat de instituties die zich bezighouden met integratie vanuit de ontvangende samenleving opereren, zal de ontvangende samenleving de leiding moeten nemen (Modood 2008: 48). Een mislukte integratie kan daarom niet alleen verweten worden aan de immigranten maar ook aan de ontvangende samenleving (ibid.).

In de omschrijving van het begrip integratie die in de Nederlandse beleidsstukken wordt gebruikt, voor bijvoorbeeld het integratiebeleid, wordt de integratie door de parlementaire onderzoekscommissie Blok (2004: 105) zo beschreven dat iemand geïntegreerd is ‘wanneer er sprake is van gelijke juridische positie, gelijkwaardige deelname op sociaal-economisch terrein, kennis van de Nederlandse taal en wanneer gangbare waarden, normen en gedragspatronen worden gerespecteerd’ (Blok e.a. 2004: 105). Ook wordt er gesproken over integratie als een tweezijdig proces, ‘enerzijds wordt van nieuwkomers verwacht dat zij bereid zijn te integreren en anderzijds moet de Nederlandse samenleving de integratie mogelijk maken’ (ibid.). Dit tweerichtingsverkeer blijkt in het Nederlandse integratiebeleid van 2009 niet altijd een evenredig proces te zijn. In het integratiebeleid van 2009 wordt integratie gezien als dat ‘alle burgers van Nederland gelijkwaardig zijn, maar dat van immigranten een *extra* inspanning mag worden verwacht om zich te voegen naar de Nederlandse samenleving’ (Van der Laan 2009: 4, nadruk toegevoegd).

In de literatuur zijn dus verschillende definities en interpretaties van integratie te vinden. Het probleem hiervan is dat iedereen een eigen definitie van integratie kan aanhangen, maar dat sommige definities meer invloed op de samenleving hebben dan andere definities. Dit brengt mij bij een volgend punt. Het feit dat integratie open staat voor interpretatie brengt het gevolg met zich mee dat er één definitie gekozen moet worden die zal worden gebruikt in bijvoorbeeld de beleidsstukken van de overheid. Wie deze definities maakt heeft de macht over wie als geïntegreerd wordt beschouwd en wie niet. Deze macht

wordt articulatiemacht genoemd. Het gaat hier om de macht om te benoemen, categoriseren en identificeren wat wat is en wie wie is (Bourdieu 1990: 195). Een van de belangrijkste beheerders van deze macht is de overheid. De overheid wordt door de Nederlandse samenleving erkend en ervaart een groot draagvlak voor haar uitspraken. Ook de media nemen een belangrijke positie in bij deze macht. De omschrijvingen van integratie die door overheid en de media gebruikt worden, worden door de Nederlandse samenleving overgenomen en ook gebruikt. Dus men kan stellen dat wat door de overheid en de media als integratie wordt beschreven, ook zo wordt gezien door de Nederlandse bevolking.

De articulatiemacht ligt in elk geval niet in handen van de immigranten. Zij hebben weliswaar de mogelijkheid om het begrip integratie te definiëren maar deze definitie wordt dan niet per se door anderen erkend. De overheid heeft het laatste woord over welke definitie er uiteindelijk gebruikt wordt voor bijvoorbeeld het integratiebeleid. Het beleid kan de plank mislaan doordat het toegespitst is op de beschrijving van integratie van de machthebbers en geen rekening houdt met de interpretatie van de immigranten. De overheid kan er een bepaalde definitie van integratie op na houden, terwijl de immigranten er een hele andere definitie op na houden. Hierdoor kan er een discrepantie ontstaan tussen de beleving van wie geïntegreerd genoemd kan worden en wie niet. Waar de overheid vindt dat de immigrant nog verder moet integreren kan de immigrant denken dat hij al geïntegreerd is en zal daarom geen moeite meer doen om te integreren. Het gevolg hier weer van is dat het beoogde doel van het integratiebeleid, het bevorderen van de integratie, niet behaald wordt. Wanneer men weet wat de immigranten onder integratie verstaan kan men het integratiebeleid hier zo op toespitsen dat er van een discrepantie tussen de beleving van de overheid en die van de immigrant geen sprake meer is. Om deze discrepantie te voorkomen is het belangrijk ook te weten wat de immigranten verstaan onder integratie.

2.2 Integratie volgens de Marokkaanse Leeuwarders

De Marokkaanse Leeuwarders hebben eigenlijk elke dag wel met integratie te maken. Daarom vind ik het opvallend dat wanneer ik naar het concept integratie vraag, de Marokkaanse Leeuwarders aangeven dat zij het moeilijk vinden om een beschrijving van integratie te geven. Hoewel zij vaak met integratie te maken hebben, hebben zij er niet altijd bewust over nagedacht wat het voor hen betekent. Eigenlijk alle respondenten voelen zich al geïntegreerd en zijn hier eigenlijk niet meer zo mee bezig. Veel geven ook aan dat het integreren bij hen vanzelf ging, dat ze nooit echt bewust stil hebben gestaan bij het feit dat zij zouden moeten integreren. Ook vinden ze het moeilijk om integratie te beschrijven omdat het

voor hen een begrip is wat veel aspecten tegelijk omvat. Niet alleen in de literatuur is er geen eenduidige definitie van integratie, ook onder de Marokkaanse Leeuwarders lopen de beschrijvingen uiteen. Toch zijn er een aantal aspecten van integratie die eigenlijk door alle respondenten genoemd worden.

Iets wat eigenlijk altijd terugkomt in de beschrijving van integratie is het leren van de taal van het immigratieland. Volgens de respondenten is dat de eerste stap naar integratie. Wanneer men de taal begrijpt en kan spreken, kan men zich ook gaan bewegen in de nieuwe wereld. Je kan jezelf verstaanbaar maken en met andere mensen in contact komen. De immigrant kan meedoen in de samenleving en er een eigen plekje verwerven. Je kan de dagelijkse dingen doen zoals boodschappen doen en met het openbaar vervoer reizen. Ook kun je dan gaan solliciteren voor een baan en misschien een studie gaan doen. Het leren van de taal wordt als een cruciaal punt gezien in de integratie. Na het leren van de taal kan de integratie beginnen. Zonder het begrijpen en kennen van de taal, concludeerde een respondent, kun je niet meedraaien in de samenleving.

Het is een koude en onzure dag. Met tegenzin stap ik dan ook de stadsbus in op weg naar de eerste ontmoeting van mijn onderzoek. Ik ben erg zenuwachtig en ben voor de zekerheid vroeg weggegaan zodat ik op tijd ben. Ik weet niet precies waar het is dus ik vraag de buschauffeur of hij mij wil vertellen wanneer we bij de halte aankomen.

“Stapt u hier maar uit!” Ik bedank de buschauffeur en loop de bus uit. Het lijkt alsof ik ergens aan de rand van de stad ben aangekomen. Ik oriënteer me en ga op weg naar de ontmoetingsplaats. Om de zenuwen een beetje van me af te schudden kijk ik nieuwsgierig om mij heen en probeer ik de omgeving in mij op te nemen. Tot mijn verrassing zie ik opeens een soort parkeerplaats waaraan een oosterse toko zit. Dat moet ik nog eens nader onderzoeken, denk ik bij mijzelf, maar nu eerst naar Nadia.

Ik kom een kwartier te vroeg aan in de croissanterie waar we hebben afgesproken. Deze ligt buiten het centrum van Leeuwarden en zit aan een woonboulevard. Het is er erg rustig wanneer ik naar binnen ga maar toch voel ik mij aangestaard alsof ik hier niet thuis hoor. Ik bestel een jus d'orange en ga zitten op een plek die ik het beste voor een interview acht. Het feit dat ik nu nog een heel kwartier moet wachten maakt me nog zenuwachtiger en als afleiding begin ik maar in mijn logboek te schrijven. Iedere keer wanneer er iemand binnenkomt kijk ik op om te kijken of het Nadia zou kunnen zijn. Ik heb ook geen idee hoe ze eruit ziet en vraag me af of ik haar wel zal herkennen.

Vijf minuten voor vijf uur, de tijd waarop we hebben afgesproken, loopt er een zelfverzekerde vrouw binnen met donker haar, ze ziet eruit alsof ze net van haar kantoorbaantje hierheen is gekomen. Ze draagt een pantalon en een blouse met daarbij niet

al te hoge hakken. Voordat ik me echt af kan vragen of zij Nadia is, kijkt zij al zoekend om zich heen en ziet mij zitten. Er vormt zich een vragende lach op haar gezicht die ik beantwoord met een knikje. Nadat we ons voorgesteld hebben biedt zij mij meteen een drankje aan dat ik beleefd afsla. Later in het onderzoek kom ik er achter dat dit in de Marokkaanse gemeenschap niet als beleefd wordt gezien en dat Marokkaanse Nederlanders je altijd iets zullen aanbieden en je dat ook geacht wordt aan te nemen. Terwijl zij haar koffie haalt leg ik nog snel even mijn kladblok, pen en recorder goed neer, klaar om haar vragen te stellen. Wanneer ze dan uiteindelijk voor me plaats neemt en we in gesprek raken, ebt de zenuwachtigheid eindelijk weg.

Ik ben niet de enige die nieuwsgierig is, zij stelt mij ook allemaal vragen over bijvoorbeeld mijn onderzoek en mijn studie. Zelf is ze namelijk ook bezig met onderzoek. We wisselen uit welke onderzoeksmethoden het beste zijn voor bepaalde soorten onderzoek en ik verval al snel in het zeggen van 'jij' in plaats van 'u'.

Nadia neemt geen blad voor haar mond en vertelt mij alles wat ik van haar wil weten. Ik ben nieuwsgierig naar haar achtergrond en vraag haar al snel het hemd van het lijf. Nadia vertelt mij dat ze een vrouw van in de dertig is met twee kinderen en dat ze getrouwd is met een Marokkaanse man. Haar vader is hier vroeger komen werken waarna de rest van de familie hier ook heen is gekomen. Doordat haar moeder net op vakantie was in Marokko toen ze moest bevallen van Nadia is Nadia in Marokko geboren. Ze is de oudste van haar negen broers en zussen en ze vertelt mij dat zij daarom vroeger ook al snel de verantwoordelijkheid van moeder op zich moest nemen, dit naast school en gewoon kind zijn. Deze drukte gaat verder in haar leven want ook nu is zij druk. Ze heeft een baan maar tegelijk doet ze ook nog een hbo-opleiding en zorgt ze voor haar moeder die onlangs op haar is aangewezen omdat haar vader is overleden. Hierdoor komt het gesprek op haar moeder. Nadia begint uitvoerig over haar moeder te vertellen.

“Ik ben met mijn beide ouders naar hier gekomen. Helaas is mijn vader sinds kort overleden. Nu is mijn moeder helemaal alleen, maar ze kan eigenlijk niet zelfstandig leven. Zij heeft bijna geen kennis van de Nederlandse taal en kan zich daarom niet alleen in de Nederlandse samenleving redden. Ze kan geen boodschappen doen, ze kan niet alleen naar de dokter. Daarbij moet ze geholpen worden. Vroeger zorgde mijn vader altijd voor haar en regelde hij alles voor haar. Nu hij er niet meer is en zij de taal nooit echt heeft geleerd, is zij hulpeloos.”

Nadia, 2 februari 2010

Nadia fronsst haar wenkbrauwen terwijl ze dit zegt en ze kijkt me met een daadkrachtige blik aan. Er valt een korte stilte en ik gebruik deze tijd om even op me in te laten werken wat Nadia me net verteld heeft.

Nadia spreekt hierboven zelfs van hulpeloosheid wanneer men de taal niet kent en ziet daarmee dat het leren van de taal toch een vereiste is om mee te draaien in de samenleving. Ook in de definitie van integratie, zoals die in de Nederlandse beleidsstukken gebruikt wordt, komt het leren van de taal naar voren. Het is één van de aspecten die samen als geheel integratie maken (Blok e.a. 2004: 105). Er lijkt alleen in de beschrijving niet zo'n nadruk op gelegd te worden als de Marokkaanse Nederlanders dat in Leeuwarden doen. In de beschrijving lijkt de Nederlandse taal een aspect van integratie, maar de Marokkaanse Leeuwarders wijzen het kennen van de taal aan als een voorwaarde voor de rest van de integratie. In de praktijk zitten de overheid en de Marokkaanse Leeuwarders wat meer op één lijn. Ook de overheid geeft een prioriteit aan het leren van de Nederlandse taal bij integratie, bij de inburgeringscursus is het leren van de taal een groot onderdeel.

Bij het beschrijven van integratie wordt er als eerste door de Marokkaanse Nederlanders het kennen van de taal genoemd. Zonder beheersing van de taal is meedraaien in de samenleving niet mogelijk. Het meedraaien in de samenleving wordt door de respondenten als tweede aspect van integratie genoemd. Onder het meedraaien in de samenleving verstaan de respondenten dan bijvoorbeeld het doen van een opleiding en het hebben van een baan. Sommigen spreken zelfs van meehelpen aan de opbouw van Nederland en iets betekenen voor de samenleving. Maar ook de dagelijkse zaken als boodschappen doen en interactie met burens en vrienden wordt hier onder verstaan. Het meedraaien in de samenleving wordt ook beschreven in de definitie van de overheid. Het hebben van een baan is hiermee een voorbeeld van meedraaien in de samenleving. Een klein verschil met de definitie van de overheid is dat de Marokkaanse Leeuwarders hier een nadruk leggen op arbeid als integratie. Het hebben van een baan wordt door de overheid gezien als 'geïntegreerd zijn' maar de Marokkaanse Nederlander gaat zelfs nog een stapje verder, hij ziet een baan juist als het begin van integratie.

Een paar weken later, wanneer ik Nadia weer ontmoet in dezelfde croissanterie, ben ik minder zenuwachtig voor de ontmoeting en kijk ik er zelfs weer naar uit om haar te spreken. Mijn nieuwsgierigheid is in de afgelopen weken alleen maar meer gegroeid en ik

heb weer allemaal dingen die ik haar zou willen vragen en waar ik haar mening over zou willen weten.

Net zoals de vorige keer komt zij zelfverzekerd binnen in haar zakenoutfit. Dit keer heeft zij haar haar opgestoken en een opvallende ketting om. Zij biedt mij weer een drankje aan en dit keer ga ik erop in. Terwijl zij de drankjes weer haalt leg ik mijn kladblok, pen en recorder goed, alleen dit keer ben ik meer nieuwsgierig dan zenuwachtig. Wanneer zij voor mij plaats neemt begin ik dan ook al meteen vragen op haar af te vuren. Weliswaar eerst hoe het met haar gaat en haar werk en opleiding, maar al snel wil ik meer weten en wil ik haar mening weten over integratie en inburgeringscursussen.

“Het begint pas na de inburgeringscursus hè. Ik ben in Nederland opgegroeid, en ik ben pas echt geïntegreerd nadat ik begon te werken. Toen ben ik pas gaan integreren, toen heb ik pas echt kennis genomen van de Nederlandse cultuur. Niet toen ik op school zat. Deelnemen aan de maatschappij, dat is wanneer je het leert. Je leert dingen op het werk van je collega's, je ziet dingen gebeuren, je leert elke dag weer want je bent wel veertig uur per week bij je collega's, niet thuis. Dat kan je geen enkele studie bieden.”

Nadia, 18 maart 2010

Nadia ziet hebben van een baan niet als geïntegreerd zijn maar als middel om te integreren.

Naast het kennen van de taal en het meedraaien in de samenleving, noemen de respondenten nog het wederzijdse respect dat volgens hen nodig is voor integratie. Er wordt gesproken van respect voor de normen en waarden en ook voor iemands religie. Maar respect moet van beide kanten komen, ‘wanneer jij mij geen respect geeft zal ik jou ook geen respect geven, maar wanneer je dit wel doet krijg je het respect automatisch terug’. Wanneer dit respect gevestigd is kan men met elkaar samenleven. In de definitie van de overheid wordt ook gesproken van respect. Deze gaat niet per se in op wederzijds respect.

Een aspect van integratie dat met wederzijds respect verweven is, is dat de integratie van twee kanten moet komen, vanuit de immigrant zelf en vanuit de samenleving. Veel respondenten geven aan dat van integratie geen sprake kan zijn wanneer de integratie niet van beide kanten komt. De immigrant moet wel geaccepteerd worden door de samenleving om te kunnen integreren. Een treffende uitspraak van een respondent hierover is, “integratie is als klappen in twee handen, en in één hand kun je niet klappen, daar heb je twee voor nodig.” Ook komt in de beschrijving van de overheid naar voren dat integratie een tweezijdig proces

is (Blok e.a. 2004: 105), maar evenredig is dit proces niet helemaal. Er wordt gesproken van een extra inspanning van de immigranten om te integreren (Van der Laan 2009: 4). Deze extra inspanning wordt niet erkend door de Marokkaanse Leeuwarders, zij spreken hier niet van. Zij geven wel aan dat de immigrant degene is die naar Nederland komt en zich daarom moet inzetten voor integratie, maar de respondenten vinden dat de ontvangende samenleving zich net zo veel moet inzetten als de immigrant om deze integratie te laten slagen. Vooral wanneer de respondenten spreken over de tijd wanneer de gastarbeiders naar Nederland toe kwamen, wordt genoemd dat de ontvangende samenleving deze gastarbeiders actief naar Nederland heeft gehaald en daardoor ook verantwoordelijk is voor de integratie van deze mensen. De Marokkaanse Leeuwarders spreken hierbij niet alleen over vroeger maar ook over nu omdat de tweede generatie ook met integratie te maken heeft en ook niet vrijwillig heeft gekozen om in Nederland te wonen.

Tot slot spreken veel respondenten van het woord aanpassen. Niet zozeer dat zij dit een onderdeel van integratie vinden, maar dat de Nederlandse samenleving dit vaak in verband brengt met integratie. Het woord ‘aanpassen’ wordt niet genoemd in de beschrijving van integratie in de beleidsstukken (Blok e.a. 2004: 105) maar komt wel naar voren in de beschrijving van Park (Park 1950, geciteerd in Erikson 2002: 20). Ook wordt er door de minister van integratie van 2009 gesproken van ‘voegen naar’ (Van der Laan 2009: 4). ‘Aanpassen’ is dus nog niet helemaal verwijderd uit het integratiediscours, ook al wordt het woord door Blok niet meer in de definitie van integratie voor het integratiebeleid genoemd. Ook onder de Marokkaanse Nederlanders leeft dit woord nog heel erg. Het woord ‘aanpassen’ wekt bij de Marokkaanse Nederlanders een negatieve weerklank op.

Ik loop door Leeuwarden op zoek naar het restaurant waar ik afgesproken heb met een respondent. Deze keer ben ik op weg naar Hichan. Hij is de eigenaar van een restaurant en heeft mij op deze locatie voor openingstijd uitgenodigd. Ik ben zeer benieuwd naar wat hij te zeggen heeft over integratie en zijn leven in Nederland.

Wanneer ik binnenkom zie ik twee mannen van middelbare leeftijd bij de bar, één zit voor de bar en de ander staat erachter. De man voor de bar heeft een lange jas aan en drinkt uit een klein glaasje. De man achter de bar is druk met hem in gesprek en lijkt een uitvoerig verhaal te vertellen met veel handbewegingen. Ze spreken een andere taal dan Nederlands waar ik niets van kan verstaan. Aangezien zij de enige twee in het restaurant zijn loop ik op hen af en vraag ik aan hen waar ik Hichan kan vinden. Hichan blijkt de man achter de bar te zijn. Ik stel mij voor en Hichan wijst naar een barkruk voor mij om te gaan zitten. “Wil je ook wat drinken? Vind je thee lekker?” Nadat ik ingestemd heb gaat hij druk

in de weer om een klein keteltje op het vuur te zetten en pakt een paar kleine glaasjes die hij alvast op de bar zet. Dat is niet waar ik normaal thee uit drink, denk ik meteen bij mezelf. Het wordt me nu ook duidelijk dat de andere man uit zijn glaasje ook gewoon thee aan het drinken is. Ondertussen zet Hichan gewoon het gesprek voort tegen de andere man. Ik voel mij erg buitengesloten omdat er verder niemand is om mee te praten en ik hen niet kan verstaan. Het lijkt wel een vrolijk verhaal te zijn, er wordt veel gelachen door beide mannen. Wanneer de thee klaar is neemt de andere man afscheid en richt Hichan zich tot mij. "Vraag maar raak!" Dit laat ik mij geen tweede keer zeggen en steek meteen van wal.

Na een tijdje wordt het drukker in het restaurant, de serveersters en de koks komen ook binnen, de muziek wordt wat luider gezet en het restaurant wordt klaar gemaakt voor de eerste klanten. Het is rond etenstijd en de serveersters en koks gaan eten. Hichan biedt mij ook eten aan, wat ik eerst afsla omdat ik al ergens anders zou gaan eten maar Hichan accepteert geen nee als antwoord en ik stem uiteindelijk in. Terwijl hij het eten pakt maakt hij grapjes met zijn werknemers. Na het eten gepakt te hebben gaat Hichan naast mij zitten, nu aan dezelfde kant van de bar als ik zit. Zijn antwoorden en reacties zijn uitgebreider dan zonet en wanneer hij ergens een nadruk op wil leggen tikt hij mij aan. Ook wanneer ik hem vraag naar integratie tikt hij mij op mijn arm aan wanneer hij het over aanpassen heeft.

"Je hoort heel vaak dat je moet aanpassen. Ik doe niks aan integratie in zoverre dat ik me aanpas, ik pas me niet bewust aan. Ik ben gewoon mezelf en sta open voor dingen, maar ik ga me niet aanpassen, dat zou nep zijn. Dan zou ik niet meer mezelf zijn."

Hichan, 19 februari 2010

Hichan heeft bijvoorbeeld het gevoel dat wanneer hij zich zou aanpassen, hij als persoon nep zou zijn. Hij zou dan niet zichzelf zijn. Aanpassen wordt geassocieerd met het overnemen van bijvoorbeeld gebruiken die niet bij je 'ik' horen. Later in de gesprekken kwam ik hier weer op terug. Wanneer wij het hadden over de invloed van de Nederlandse cultuur spraken de Marokkaanse Leeuwarders wel over dingen die zij overgenomen hadden van de Nederlandse cultuur, zoals het vieren van Sinterklaas en het gebruiken van een agenda. Maar wanneer men het woord aanpassen noemt wekt dit meteen weerstand op. Een voorbeeld hiervan is wanneer Driss aangeeft dat mensen een aantal dingen aan integratie koppelen die geen nut hebben en die alleen maar irritatie geven.

Rustig zit ik te wachten in het kamertje waar ik net door Driss gebracht ben. Ik kijk nieuwsgierig om mij heen terwijl ik wacht totdat hij terug komt. Na een tijdje komt hij

terug met thee en koffie en gaat hij voor me zitten. Driss heeft een grote glimlach op zijn gezicht en kijkt mij met glinsterende ogen aan. Hij zit met zijn handen op tafel rustig de suiker door zijn koffie te roeren. Nu ik dan toch echt met het interview moet beginnen spelen de zenuwen weer op en ik begin een beetje te stotteren. Driss blijft hieronder erg rustig en wacht het allemaal af. Na een hakkende introductie te hebben gedaan valt er even een stilte bij mij. Driss glimlacht naar me. "Begin maar en dan gaan we vanzelf zien." Ik voel me door deze uitspraak gerustgesteld en begin met het interview.

Driss zit er tijdens het hele interview zelfverzekerd bij en met zijn lichaam gericht naar mij. Hij mag graag vertellen en daar maak ik dan ook graag gebruik van. Driss is een man van in de dertig en is hier op zijn drieëntwintigste naar Nederland toe gekomen voor zijn studie. Hij heeft voor Nederland gekozen omdat hij hier al een broer had wonen. Ook woonde zijn vriendin in Nederland. Het plan was eerst om weer terug te gaan naar Marokko maar omdat het daar moeilijk is om aan een baan te komen is hij hier gebleven. Driss is de jongste van tien en daarom een beetje verwend zoals hij het zelf zegt. Zijn broers en zussen hebben nog meegemaakt dat de familie erg arm was maar toen hij werd geboren was het voor hem mogelijk om een universitaire opleiding te gaan doen. Dit was mogelijk gemaakt doordat de broers en zussen al vroeg waren gaan werken en elke maand geld naar de familie stuurden. Hier in Nederland is hij begonnen als gastheer in het bedrijf waar hij nu werkt en tegenwoordig is hij er manager.

Na het levensverhaal van Driss gaat het gesprek over integratie. Ook Driss begint te tikken wanneer hij ergens nadruk op wil leggen, maar omdat een tafel de nabijheid van onze lichamen scheidt, kan hij mij niet aantikken en tikt hij daarom op de tafel.

"Mensen koppelen integratie aan een aantal dingen, wat geen nut heeft. Het geeft alleen maar irritatie. Jij hebt Sinterklaas en ik vier het niet, maar zegt dat dan dat ik niet goed geïntegreerd ben? Nee, dat is integratie niet. Zulke kleine dingen zijn niet de kern van integratie. Het is niet aanpassen aan, je moet nog gewoon je eigen ding kunnen doen."

Driss, 10 februari 2010

Wanneer Driss dit zegt zie ik langzaam de lach van zijn gezicht verdwijnen. In plaats daarvan komen er fronsrimpels in zijn voorhoofd en kijkt hij mij met een serieuze blik aan.

Er wordt volgens Driss vaak gesproken over 'aanpassen' wanneer men integratie bedoelt, maar dat is niet de kern van integratie. Het betreurt hem dat er door de Nederlandse samenleving zo veel focus gelegd wordt op aanpassen.

De betekenis die de Marokkaanse Nederlanders aan integratie geven komt veelal overeen met wat er in de literatuur mee bedoeld wordt en met hoe dit in de beleidsstukken van de overheid gebruikt wordt. Het kennen van de taal wordt zowel door de overheid als door de Marokkaanse Nederlander als een belangrijk aspect van integratie gezien. Meedraaien in de samenleving wordt door beide ook erkend als een belangrijk aspect van integratie. Alleen waar de overheid het hebben van een baan als ‘geïntegreerd zijn’ ziet, zien de Marokkaanse Leeuwarders dit als het begin van de weg naar integratie. Ook wordt er gesproken van wederzijds respect en dat integratie van twee kanten moet komen. De overheid verlangt hier een extra inspanning van de immigrant terwijl de Marokkaanse Nederlanders vinden dat de ontvangende samenleving zich net zo veel moet inzetten als de immigrant om integratie te laten slagen. Daarnaast hebben de Marokkaanse Leeuwarders het idee dat er van hen nog steeds ‘aanpassing’ aan de Nederlandse cultuur wordt verwacht terwijl dit niet zo letterlijk in de beleidsstukken naar voren komt.

Al mijn respondenten kennen de Nederlandse taal, hebben een baan en respecteren de Nederlandse waarden en normen. Dit is integratie zoals die in de beschrijving van de overheid beschreven wordt. Het negatieve beeld van de integratie van Marokkaanse Nederlanders is hier dus onterecht.

Hoewel we het begrip integratie nu beter bekeken hebben, is er nog steeds een aspect van integratie onderbelicht. Het aspect identificatie, dat de laatste jaren steeds belangrijker is geworden. De laatste jaren is er in het integratiedebat een verschuiving opgetreden van een integratievraagstuk naar een identiteitsvraagstuk (WRR 2007: 11). Het integratiebeleid richtte zich hiervoor op immigranten als behorende tot een etnische groep, maar het beleid richt zich nu op immigranten als individu (Joppke 2004: 247). De identiteit van het individu wordt tegenwoordig gezien als een middel om te integreren. Het idee is hier dat er van integratie gesproken zou kunnen worden als iemand zich gaat omschrijven als een Nederlander. Identificatie met Nederland speelt hierdoor volgens het WRR-rapport van 2007 een steeds grotere rol bij integratie. Omdat identificatie tegenwoordig een belangrijk onderdeel is van integratie wordt in het volgende hoofdstuk uitgelegd wat het concept identificatie inhoudt en hoe de identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders eruit ziet.

3 Identificatie, (g)een weg tot integratie

Naast de aspecten van integratie zoals het leren van de taal, meedraaien in de samenleving en wederzijds respect voor elkaar, is er het aspect identificatie. In tegenstelling tot de andere aspecten van integratie is er bij identificatie sprake van een onbewust proces. Identificatie is een breed concept en heeft meer uitleg nodig dan de vorige aspecten van integratie. Om een goed beeld van het concept 'identificatie' te krijgen wordt eerst uitgelegd wat er precies onder identificatie wordt verstaan. Ook komt kort naar voren hoe het tot stand komt en wat voor gevolgen identificatie kan hebben.

Omdat identificatie een breed concept is maak ik gebruik van een onderverdeling in drie dimensies zoals die ook in het WRR-rapport van 2007 gebruikt is. Deze drie vormen zijn de functionele, de normatieve en de emotionele identificatie (WRR 2007: 14). De drie verschillende manieren van identificatie komen achtereenvolgens aan bod. Bij elke vorm van identificatie geef ik aan hoe dit door de Marokkaanse Leeuwarders vormgegeven wordt. Tot slot zet ik uiteen hoe de identificatie van de Marokkaanse Nederlanders er in zijn geheel uitziet.

3.1 Het idee van identificatie

Sinds 2007 is er in het integratiebeleid meer nadruk komen te liggen op identificatie als onderdeel van integratie. De focus van het integratiebeleid in Nederland is verschoven van een minderhedenbeleid naar een beleid van burgerlijke integratie. Het minderhedenbeleid, dat gericht was op migranten als etnische groepen, is nu vervangen door een beleid dat gericht is op het individu waarbij individuen geen etiket meer krijgen opgeplakt (Joppke 2004: 247). Dit heeft tot gevolg dat het integratievraagstuk steeds meer een identiteitsvraagstuk is geworden (WRR 2007: 11). Het identiteitsvraagstuk betekent hier dat er van de immigranten gevraagd wordt om over hun identiteit na te denken. In het integratiebeleid wordt tegenwoordig druk gelegd op de immigranten om een Nederlandse identiteit aan te nemen.

Om een Nederlandse identiteit te construeren en internaliseren kan het psychologische proces van identificatie plaatsvinden (Verkuyten 1999: 53). Identificatie is een dynamisch proces van maken, onderhouden en verbreken van verbindingen met een bepaalde identiteit (WRR 2007: 14). Het is richtinggevend voor de normen en waarden en het gedrag van een iemand. Wanneer men zich identificeert met een groepsidentiteit zoals de nationale identiteit,

internaliseert men deze identiteit en zal men de normen en waarden van deze groep ook internaliseren (Baron et al. 2006: 132). Als immigranten zich gaan gedragen als leden van Nederland als groep, is het idee dat deze identificatie erkend zal worden door de Nederlanders (Verkuyten 1999: 53). Identificatie vergroot hiermee de insluiting in het 'Nederlands zijn' en vergroot hiermee dan ook de integratie. Daardoor wordt identificatie met de Nederlandse nationale identiteit steeds meer gezien als een instrument voor de integratie van immigranten (WRR 2007).

Het concept identificatie is een breed begrip. Om de identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders in kaart te brengen, maak ik gebruik van een onderscheid van drie verschillende dimensies van identificaties. Het WRR-rapport van 2007 ziet deze drie identificaties als middel om dichterbij de identificatie met de Nederlandse identiteit te komen (WRR 2007: 14). Deze drie verschillende dimensies van identificatie zijn; de functionele, de normatieve en de emotionele identificatie (ibid.). Onder functionele identificatie wordt verstaan dat mensen zich met andere mensen identificeren omdat zij een gezamenlijk doel hebben (ibid.). Hier kan sprake van zijn bij een sportvereniging of baan. In de gesprekken met de Marokkaanse Nederlanders komt naar voren dat zij op een functionele manier identificeren met bijvoorbeeld hun werk. Met normatieve identificatie wordt het aanpassen aan de norm bedoeld, maar ook het aanpassen ván de norm (WRR 2007: 139). Respondenten geven aan dat zij zich niet aanpassen aan de norm, maar zij nemen wel Nederlandse gebruiken over. Emotionele identificatie treedt op wanneer er gevoelens van verbondenheid met inwoners van Nederland ontstaan en wanneer er gevoelens van verbondenheid met Nederland als land ontstaan (WRR 2007: 16). De emotionele identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders komt vooral tot uiting in hun trotsgevoelens voor Nederland en in hun gevoelens van thuis die zij in Nederland ervaren.

Identificatie is tegenwoordig een belangrijk aspect van het integratiebeleid geworden. Daardoor komt de identiteit van immigranten onder druk te staan. Er wordt de Marokkaanse Nederlanders gevraagd een Nederlandse identiteit aan te nemen. In hoeverre wordt dit echt gedaan? Hoe ziet de identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders eruit?

3.2 De functionele identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders

Er is sprake van functionele identificatie op het moment dat mensen door anderen en zichzelf niet primair als lid van een etnische groep worden gezien, maar als individu met uiteenlopende functionele verbindingen (WRR 2007: 14). Mensen worden dan eerst gezien als lid van bijvoorbeeld een universiteit, een bedrijf of een sportvereniging en niet meer als

allochtoon of autochtoon, Nederlander of nieuwe Nederlander. Het actieve contact tussen personen met een verschillende achtergrond is niet genoeg voor deze identificatie. Functionele identificatie ontstaat wanneer personen een gemeenschappelijk belang hebben en waar sprake is van wederzijdse afhankelijkheid (WRR 2007: 14).

De functionele identificatie komt bij de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden tot uitdrukking wanneer zij het hebben over hun werk. Zoals in het vorige hoofdstuk naar voren is gekomen, zien de Marokkaanse Leeuwarders het hebben van een baan als belangrijk onderdeel van integratie. Zij beschrijven zich vaak in termen van hun werk en zien zich als een lid van het bedrijf. Nadia, een ambitieuze vrouw van in de dertig, geeft in hoofdstuk 2 al aan dat ze pas integreerde toen ze ging werken omdat men daar het meeste van zijn tijd doorbrengt. Je leert daar je vrienden kennen en je bent daar net zoveel als thuis, het wordt eigenlijk je tweede thuis. In een gesprek met Nadia doet ze een opvallende uitspraak wanneer wij het hebben over hoe zij is op haar werk.

“Op mijn werk ben ik eigenlijk gewoon Nederlands, daar komt het op neer. Ik doe mee met de Nederlandse humor, ik maak opmerkingen en grapjes op de Nederlandse manier. Ik probeer me ook volledig te gedragen als een Nederlandse medewerker.”

Nadia, 18 maart 2010

Hoewel er bij Nadia wel sprake is van functionele identificatie omdat haar werk voor haar een tweede thuis is en zij zich ook in termen van haar werk beschrijft, is er minder sprake van identificatie met de Nederlandse identiteit. Nadia spreekt van gedragen ‘als’ een Nederlander. Haar woordkeuze doet vermoeden dat ze zich niet een Nederlander voelt maar dat ze doet alsof ze er één is. Het lijkt alsof zij druk voelt om de Nederlandse identiteit aan te moeten nemen en zich daarom gaat gedragen ‘als’ een Nederlander. Dit zou betekenen dat zij zich door functionele identificatie niet per se meer gaat identificeren met Nederland en het Nederlands zijn.

Veel respondenten geven ook aan dat zij het merendeel van hun vrienden via hun werk hebben leren kennen. Met elke groep waar men bij wil horen, identificeert men zich ook, zo ook met een vriendengroep. Er kan gesproken worden van functionele identificatie omdat men samen een gemeenschappelijk belang heeft met de collega’s op het werk en een wederzijdse afhankelijkheid. Deze afhankelijkheid wordt alleen maar groter wanneer men een vriendschap aangaat. Een respondent gebruikt zelfs insluitende termen wanneer hij het

heeft over het bedrijf waar hij werkte. De respondent is nu met pensioen maar door de woordkeuze kan men zien dat hij zich nog steeds verbonden voelt met het bedrijf.

Meneer Ab, een man van middelbare leeftijd die als gastarbeider naar Nederland is gekomen en nu met pensioen is. Hij beweegt wat langzamer dan de gemiddelde persoon en reageert minder snel op mijn vragen dan andere respondenten. Hij is een man die veel rust uitstraalt en eerst de tijd neemt om na te denken voordat hij spreekt. Ook wanneer ik hem vraag naar hoe het in Nederland was toen hij hier net naartoe was gekomen.

“Ik ben naar Nederland gevraagd door ons personeel, door ons bedrijf. Ons bedrijf heeft ook gezorgd dat de mensen van het Friesland College bij ons stage kunnen doen.”

Meneer Ab, 10 maart 2010 (nadruk toegevoegd)

Door het woordje ‘ons’ geeft hij te kennen dat hij bij hen hoort, dat hij lid is van die groep. Hij identificeert zich met het bedrijf en beschrijft zichzelf in termen van het bedrijf. Hier is sprake van functionele identificatie.

Daarnaast beschrijven de Marokkaanse Nederlanders zich ook in termen van bepaalde sporten die zij uitoefenen. Wanneer ik het met voorgenoemde respondent over zijn hobby’s heb vertelt hij hoe fijn hij het altijd vond om te sporten. Bij sport maakt het niet uit wie je bent volgens hem.

“Bij sport hoor je er gewoon bij. Bij voetbal, je bent met zijn elven. Niet dat de rest van de tien mensen dan gaan voetballen, nee je hoort er gewoon bij. Je bent betrokken bij het spel.”

Meneer Ab, 16 maart 2010

Sport werkt hier insluitend. Meneer Ab voelt zich een deel van het team. Er is sprake van wederzijdse afhankelijkheid bij voetbal. Samen heeft het team een doel om te winnen. Er kan hier ook gesproken worden van functionele identificatie.

Wanneer de Marokkaanse Leeuwarders spreken over hun werk of sportvereniging voelen zij zich lid van de groep. Functionele identificatie werkt echter niet per se insluitend wat betreft identificatie met de Nederlandse identiteit. Wanneer men naar de woordkeuze van respondenten zoals Nadia kijkt, kan men concluderen dat zij zich door functionele

identificatie niet meer gaan identificeren met de Nederlandse identiteit. Veel Marokkaanse Leeuwarders blijven ‘als’ Nederlanders doen in plaats van dat zij een Nederlander zijn. Dit komt ook naar voren wanneer men naar de normatieve identificatie kijkt.

3.3 De normatieve identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders

Normatieve identificatie is steeds in ontwikkeling, de normen van nu zijn anders dan de normen van vroeger. Met normatieve identificatie wordt het aanpassen aan de norm bedoeld, maar ook het aanpassen ván de norm (WRR 2007: 139). Een norm is een ongeschreven gedragsregel die voorschrijft wat normaal is in een cultuur (Cialdini & Goldstein 2004: 597). In dit onderzoek wordt specifiek het aanpassen aan en aanpassen van de Nederlandse normen bedoeld. Het aanpassen van de norm houdt in dat er de mogelijkheid voor personen bestaat om hun eigen normen en opvattingen aan te houden en dat hierdoor een soort samensmelting van de normen in het publieke domein plaatsvindt waardoor de norm in het algemeen verandert. Dit is echter wel een lastig proces want niet iedereen heeft er evenveel inbreng in (WRR 2007: 15). Eerdergenoemde articulatiemacht speelt bij het aanpassen van de norm een belangrijke rol. Partijen met articulatiemacht, bijvoorbeeld de overheid en de media, hebben een groot draagvlak voor hun uitspraken. Hun uitspraken worden door het Nederlandse volk erkend. Hierdoor kunnen zij een grote macht uitoefenen over welke normen er in de samenleving gebruikt worden.

Hoewel immigranten een erg klein draagvlak hebben wat betreft erkenning van hun uitspraken door het Nederlandse volk, staan zij er niet machteloos voor. De Marokkaanse Leeuwarders hebben niet veel articulatiemacht maar bezitten toch enige *agency*. Het bezitten van *agency* houdt in dat men toch enige macht uit kan oefenen over de omstandigheden waarin men zich bevindt. De Marokkaanse Leeuwarders vullen hun *agency* in door het kiezen van bepaalde normen. De Marokkaanse Nederlanders kiezen welke Nederlandse normen zij wel willen gebruiken en welke Marokkaanse normen zij willen houden.

In zijn houding straalt Driss veel zelfvertrouwen uit. Hij zit met zijn gezicht naar mij toe en hij zit met zijn schouders naar achter. We zijn op het werk van Driss en er is net door een medewerker thee en koffie de kamer binnengebracht. Door de onderbreking is de sfeer wat meer ontspannen geworden en Driss praat gewoon verder alsof er niks gebeurd is. Ik richt me voor een korte tijd even op het drinken van mijn thee maar juist op dat moment begint Driss te vertellen over zijn normen en waarden en welke cultuur voor hem hier invloed op heeft, iets waar ik erg geïnteresseerd in ben. Ik zet mijn kop thee vlug op de tafel neer.

Ondanks dat het gesprek ook wordt opgenomen ben ik bang dat ik iets van het gesprek zal missen, ik pak daarom snel mijn pen en papier er weer bij.

“Ik ben iemand die altijd het beste van mijn cultuur en het beste van de Nederlandse cultuur wil mixen. Bijvoorbeeld gastvrijheid, die heb ik nog steeds. Maar de directheid heb ik hier geleerd, van ik heb op dit moment geen tijd als je langs komt.”

Driss, 10 februari 2010

Op het moment dat hij dit zegt beginnen zijn ogen te twinkelen en er vormt zich een lach op zijn gezicht. De trotsheid van deze controle over de normen straalt door in de uitdrukking op zijn gezicht.

Onder de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden lijkt minder sprake van normatieve identificatie dan functionele identificatie. De respondenten willen hun gedrag in Nederland niet als aanpassen omschrijven; zij gedragen zich volgens hun eigen normen, waarbij ze respect hebben voor die van anderen. Door het vasthouden aan Marokkaanse normen, kunnen de Marokkaanse Leeuwarders invloed uitoefenen op de Nederlandse normen. Er kan een aanpassing van de Nederlandse norm plaatsvinden wanneer de Marokkaanse normen in conflict komen met de Nederlandse normen, bijvoorbeeld wanneer een Marokkaanse Leeuwarder die moslim is een hoofddoek op het werk wil dragen maar dit niet de norm is. Door de hoofddoek toch te dragen wordt dan de norm op het werk veranderd.

Ook al willen de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden hun gedrag niet omschrijven als aanpassen aan de Nederlandse norm, toch is hiervan wel sprake. Een voorbeeld hiervan is dat er bij Driss, die hier op dit moment ongeveer vijftien jaar woont, nu één keer warm gegeten wordt op een dag in plaats van de gebruikelijke twee keer in Marokko. Ook heeft hij zijn hele leven zonder agenda gewerkt maar een paar jaar terug heeft hij er toch één aangeschaft. Wat Driss opvalt in Nederland, is dat hier alles gepland is. Er wordt hier niks aan het toeval overgelaten. Driss heeft zo'n druk leven in Nederland gekregen dat ook hij nu toch niet meer zonder agenda kan.

Naast deze onbewuste aanpassing aan de Nederlandse normen zijn er ook normen en waarden die bewust worden overgenomen. Veel respondenten spreken over de directheid van de Nederlanders. In de Marokkaanse cultuur is het niet gebruikelijk om direct te zijn en er wordt eigenlijk nooit nee gezegd. Veel Marokkaanse Leeuwarders vinden de directheid een verademing en hebben deze omgangsstijl dan ook met enthousiasme geadopteerd. Nadia

geeft aan trots te zijn op haar directheid. Toch blijft het wel moeilijk voor hen om deze stijl vast te houden wanneer zij met andere Marokkaanse Nederlanders omgaan.

Ik kijk op de klok, hoeveel tijd heb ik nog voor dit interview? Tot mijn opluchting is er nog genoeg tijd over om nog een paar onderwerpen met Nadia te bespreken. Het volgende onderwerp waar ik het met Nadia over wil hebben is het onderwerp van normen en waarden. Terwijl ik mij even herpak wacht Nadia rustig af. In de stilte is even het getik van de regen op de ruit hoorbaar. Haar ogen zijn afgewend en ze geeft mij de tijd om me goed voor te bereiden. Ik breng het gesprek op Marokkaanse en Nederlandse normen en gebruiken en laat Nadia haar verhaal doen.

“Je haalt eruit wat je het beste uitkomt. Ik hou wel van de Nederlandse directheid. Ik ben erg direct, zowel thuis als op het werk. Mijn man moest daar wel erg aan wennen want direct zijn komt weinig voor in de Marokkaanse cultuur, het is niet gebruikelijk. Maar voor mij is dat gewoon, zo ben ik gewoon. Toch houd ik mij soms in, bijvoorbeeld tegenover mijn moeder. Ik heb wel eens het gevoel alsof ik geen nee kan zeggen, dat vind ik jammer. Maar tegen mijn vader was het helemaal niet nodig om me in te houden.”

Nadia, 18 maart 2010

Ondanks dat Nadia trots is op haar directheid blijft het moeilijk voor haar om deze stijl vast te houden wanneer zij met andere Marokkaanse Nederlanders omgaat. Maar met het feit dat Nadia vertelt dat zij blij is met een eigenschap van zichzelf die zij Nederlands noemt geeft Nadia aan dat zij zich door deze eigenschap identificeert met het Nederlands zijn.

Er is dus sprake van aanpassing van de Nederlandse norm en aanpassing aan de Nederlandse norm, kort gezegd, er is sprake van normatieve identificatie onder de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden. Toch noemen de respondenten met tegenzin hun normen Nederlands. In plaats van dat zij het zien als aanpassen aan de Nederlandse norm, zien zij het als aanpassen van de Marokkaanse norm. Door de normatieve identificatie willen de respondenten zichzelf niet per se meer gaan omschrijven in termen van Nederlandsheid en is er door normatieve identificatie ook niet per se meer sprake van identificatie met de Nederlandse identiteit. Een dimensie van identificatie die nauw verbonden is met de normatieve identificatie is de dimensie emotionele identificatie.

3.4 De emotionele identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders

Emotionele identificatie treedt op wanneer er gevoelens van verbondenheid met inwoners van Nederland ontstaan en met Nederland als land (WRR 2007: 16). Dit kan zich bijvoorbeeld uiten in het hebben van een gevoel van trots op Nederland en de Nederlandse nationale identiteit of het hebben van een thuisgevoel in Nederland. Bij emotionele identificatie hoeft er niet per se sprake te zijn van identificatie met één land. In een multiculturele samenleving zoals Nederland kunnen de inwoners meerdere loyaliteiten hebben zonder dat dit een probleem hoeft te zijn voor hun verbondenheid met Nederland (ibid.). Wie zijn achtergrond niet hoeft te verloochenen zal makkelijker nieuwe emotionele bindingen aan kunnen gaan en zich ook Nederlander voelen (WRR 2007: 17). Festiviteiten, rituelen en symbolen kunnen emotionele identificatie ondersteunen (ibid.). Bij emotionele identificatie is er meer sprake van identificatie met de Nederlandse identiteit dan bij de normatieve en functionele identiteit. Beter gezegd, uit het onderzoek komt naar voren dat er veel sprake is van identificatie met een Marokkaans-Nederlandse identiteit.

De emotionele identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders komt tot uiting in het voelen van trots voor Nederland en het voelen van trots dat zij Nederlands zijn. Bij normatieve identificatie kwam ook al even de trots die Nadia voelt voor haar directheid naar voren. Hiermee ligt normatieve identificatie dicht bij emotionele identificatie. Het trotsgevoel die Nadia voelt voor deze Nederlandse eigenschap versterkt zowel haar normatieve als emotionele identificatie. Daarnaast vertellen respondenten over hun trots voor Nederland wanneer Nederland moet voetballen. Eén van de respondenten vertelde mij dat hij, toen hij in Marokko op vakantie was, zelfs naar een kroeg ging om de Nederlandse wedstrijd te zien en dat hij in die kroeg met een oranje hoedje heeft staan juichen voor Nederland.

In een gesprek met Fatima geeft zij aan niet trots te zijn om Nederlands of Marokkaans te zijn. Ze corrigeerde mij en zei dat ze trots was om Marokkaans Nederlands te zijn.

Voor het interview met Fatima heeft zij mij uitgenodigd op een evenement. Fatima heeft een oosterse markt georganiseerd waarbij vrouwen de mogelijkheid wordt geboden te laten zien wat voor producten zij in hun winkels zouden willen verkopen. Het is een soort bijeenkomst voor startende vrouwen. De oosterse markt vindt plaats in de oude gevangenis van Leeuwarden, de Blokhuispoort. Deze is nu niet meer in gebruik en wordt tegenwoordig opengesteld voor rondleidingen en evenementen. De stalletjes van de vrouwen zijn elk bij en in één cel geplaatst. Het idee dat dit vroeger een echte gevangenis is geweest en de

vrouwen plaats nemen in de cellen vind ik maar een akelige gedachte. Voor het interview loop ik nog even nieuwsgierig rond bij de stalletjes waar ik bij één van de stalletjes Fatima tegenkom. Ze staat bij het stalletje van de Ahmadiyya, een moslimgemeenschap. Ze ziet er moe uit en heeft een zakdoek in haar handen.

“Ik ben een beetje ziek, maar ik was de enige van de organisatoren die vandaag wel kon opdagen.”

Ik heb met haar te doen en stel voor dat we snel met het interview beginnen zodat ze daarna naar huis zou kunnen gaan. We gaan zitten in een cel bij het stalletje van de Ahmadiyya. Fatima zucht van verlichting wanneer ze gaat zitten. Ik steek maar meteen van wal.

Fatima is een vrouw van in de veertig. Zij is op haar vijfde naar Nederland gekomen omdat haar vader hier werk had gekregen. Zij is de oudste van haar vier broers en zussen. Zij is getrouwd met een Nederlandse man en heeft een kind van twaalf jaar.

Na een tijdje komt het gesprek op het onderwerp trotsgevoelens. Wanneer ik haar de vraag stel of zij trots is op dat zij Nederlands is, verandert zij haar houding. Ze gaat opeens rechtop zitten en begint met een duidelijk hoorbare stem te praten.

“Ik ga niet zeggen dat ik trots ben om Nederlands te zijn, want dat ben ik niet, ik ben Marokkaans Nederlands. Altijd. Ik wil niet als Marokkaanse alleen of als Nederlandse alleen gezien worden, want dat kan niet. Je bent beide.”

Fatima, 13 maart 2010

Zij was de enige van de respondenten die zo fel op mij reageert wanneer ik haar vraag naar trotsgevoelens voor Nederland en Marokko, maar zij is zeker niet de enige die het zo ziet. Wanneer de respondenten zichzelf omschrijven in termen van nationaliteit geeft eigenlijk iedereen aan dat zij Marokkaans Nederlander zijn. Zij identificeren zich niet met één van de twee, zij identificeren zich met de combinatie van de twee. Voor de immigranten is er als het ware een nieuwe Nederlandse identiteit ontstaan, de Marokkaans-Nederlandse identiteit. Hierdoor kunnen Marokkaanse Leeuwarders zich met beide identificeren.

Naast trotsgevoelens kan er ook emotionele identificatie optreden wanneer men thuisgevoelens ervaart. Gevoel van thuis wordt door Hedetoft en Hjort (2002) beschreven in termen van *home* en *belonging*. Deze twee termen geven aan in hoeverre een persoon zich veilig en vertrouwd voelt op een bepaalde plek en in hoeverre een persoon voelt dat hij op deze plek hoort te zijn (Hedetoft & Hjort 2002). De respondenten spreken over Nederland als hun thuis en dat zij hier horen te zijn. Zij hebben hun leven hier opgebouwd en hebben hun

vrienden hier. Toch is er een verschil in gevoel op te merken tussen de eerste generatie en tweede generatie immigranten. Zoals Fatima zijn veel respondenten hier opgegroeid en weten zij niet anders dan dat dit hun thuis is.

“Ik voel me gewoon Marokkaans Nederlands, punt. Ik ben gewoon hier opgegroeid, ik voel me geen allochtoon en dat ben ik ook niet.”

Fatima, 13 maart 2010

Niet iedereen ziet het als Fatima, de respondenten die niet in Nederland maar in Marokko zijn opgegroeid denken er anders over. Wanneer eerste generatie immigrant Driss spreekt over waarom hij naar Nederland is gekomen noemt hij Marokko zijn land en zijn thuis.

“Ik ben altijd iemand geweest die eigenlijk altijd thuis in Marokko wou blijven. Het plan was te studeren en dan kom ik weer terug naar mijn land.”

Driss, 10 februari 2010

Toch heeft Driss zijn draai hier in Nederland wel gevonden. Zijn vrouw en kinderen zijn hier en hij heeft veel plezier in het werk wat hij hier doet. Het plan om terug te gaan naar Marokko is er nu ook niet meer.

Gevoelens van *home* en *belonging* komen ook tot uiting bij het vieren van feestdagen. Veel respondenten geven aan dat zij Marokkaanse feestdagen vieren. Omdat Marokko een islamitisch land is zijn deze feestdagen vaak islamitische feestdagen zoals het Suikerfeest en het Slachtfest. Zowel eerste generatie als tweede generatie immigranten geven aan een gevoel van *home* te krijgen wanneer zij deze feestdagen vieren. Hier is sprake van emotionele identificatie met de Marokkaanse identiteit en eigenlijk ook met de islamitische identiteit van de respondenten.

Wanneer de respondenten Nederlandse feestdagen vieren wordt er niet gesproken van een thuisgevoel. Elke respondent geeft aan de Nederlandse feestdagen te vieren, maar veel van hen geven aan dat ze dit op hun eigen manier doen. Velen vieren de feestdagen niet om het te vieren maar omdat zij vrij hebben en de vrije tijd hebben om iets leuks te gaan doen. Toch geven sommige respondenten aan dat zij het wel vieren zoals de Nederlanders vieren. Zij dragen bijvoorbeeld oranje op Koninginnedag en gaan de stad in. Deze respondenten geven aan zich ook meer Nederlands te voelen wanneer zij dat doen. Hun emotionele identificatie wordt wel vergroot door het vieren van de feestdagen.

De islam brengt eigenlijk ook een aparte emotionele identificatie ten tonele, deze is zonet al even genoemd. De respondenten geven eigenlijk allemaal aan dat zij moslim zijn en in de gesprekken komt naar voren dat zij zich hier ook altijd trots op voelen. Dit trotsgevoel geeft een emotionele identificatie aan met de islamitische identiteit. Er is een band tussen alle moslims aanwezig waardoor zij zich met elkaar verbonden voelen en met elkaar identificeren. Dit komt tot uitdrukking in het concept van de oemma. Moslims op een vreemde plek kunnen dan toch een gevoel van thuis creëren doordat zij zich verbonden voelen met andere moslims op die plek. Dit thuisgevoel kan de emotionele identificatie met die plek versterken. In Nederland betekent dit een sterkere emotionele identificatie met Nederland.

De emotionele identificatie met de Nederlandse identiteit van de Marokkaanse Leeuwarders komt tot uiting in trotsgevoelens voor Nederland en thuisgevoelens in Nederland. Ook identificeren de Marokkaanse Nederlanders zich nog steeds met de Marokkaanse identiteit en hun islamitische identiteit. Dit hoeft bij emotionele identificatie echter geen loyaliteitsverstengeling te betekenen. In het onderzoek komt naar voren dat de emotionele identificatie die de respondenten ervaren vooral een identificatie is met een Marokkaans-Nederlandse identiteit. Maar is deze identificatie ook nog aanwezig wanneer de identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders niet wordt opgedeeld in drie dimensies?

3.5 Het totaalbeeld van de identificatie van de Marokkaanse Leeuwarders

Wanneer we de identificatie van de Marokkaanse Nederlanders niet opdelen in de functionele, normatieve en emotionele identificatie, maar kijken naar de identificatie als geheel komt naar voren dat de Marokkaanse Leeuwarders zich hoofdzakelijk omschrijven in termen van hun Marokkaansheid. De Marokkaanse immigranten identificeren zich als zowel Marokkanen als Nederlanders, maar in de gesprekken met de respondenten komt naar voren dat veel over zichzelf spreken als alleen een Marokkaan. Wanneer het gesprek over Nederlanders en Marokkanen gaat, spraken de respondenten vaak over 'wij' en 'zij', zo leek het alsof zij zich niet deel voelen van de Nederlanders maar wel van de Marokkanen. Deze distinctie kan komen door hoe ik de vragen heb gesteld, dat ik misschien het verschil tussen de Marokkanen en de Nederlanders met de vragen benadrukte, maar de distinctie leek vanuit henzelf te komen. Er was maar één persoon uit wiens woordkeuze bleek dat hij zichzelf zag als Nederlander.

Ook geven de Marokkaanse Nederlanders aan dat het moeilijk is om voor beide culturen een volwaardig lid te zijn en dat je eigenlijk van geen van beide echt deel uitmaakt.

Ze identificeren zich wel met beide culturen maar voelen dat ze toch bij beide niet helemaal thuis horen. Hierdoor komen zij verder van hun Marokkaanse maar ook van hun Nederlandse identiteit af te staan. Daarom noemen zij zichzelf Marokkaanse Nederlanders en wordt er zelfs gesproken over een nieuw gemaakte Marokkaans-Nederlandse cultuur.

In het integratiebeleid wordt tegenwoordig druk gelegd op de immigranten om een Nederlandse identiteit aan te nemen. Door middel van functionele, normatieve en emotionele identificatie is het idee in het WRR-rapport (2007) dat de identificatie met de Nederlandse identiteit vergroot zou moeten worden. Ondanks dat er sprake is van functionele, normatieve en emotionele identificatie lijkt er over het algemeen onder de Marokkaanse Leeuwarders een afkeer te bestaan om zichzelf en hun gedrag Nederlands te noemen. In plaats van dat zij zich door functionele, normatieve en emotionele identificatie meer gaan identificeren met een Nederlandse identiteit, geven de respondenten aan zich meer met een Marokkaans-Nederlandse identiteit te identificeren. De Marokkaanse Leeuwarders hebben nu eenmaal een Marokkaanse achtergrond en zullen dit ook altijd houden. Het wordt dus tijd om van het idee van de Nederlandse identiteit af te stappen en de Marokkaanse Nederlandse identiteit te accepteren.

Een belangrijk onderdeel van identificatie met de Nederlandse identiteit is de acceptatie van identificatie. Er komt in het onderzoek naar voren dat de respondenten zich niet veel meer met een Nederlandse identiteit gaan identificeren. Een oorzaak daarvoor kan zijn dat er weinig of geen acceptatie voor deze identificatie is. Wanneer de identificatie niet geaccepteerd en ontkend wordt kan dat leiden tot gevoelens van krenking (Stets 2006, geciteerd in WRR 2007: 33). Dit kan een terugval tot gevolg hebben op de andere nationale identiteit (WRR 2007: 47), wat polarisering in de hand werkt. Als er geen acceptatie is voor de identificatie met de Nederlandse identiteit kan dat veroorzaken dat de Nederlandse samenleving en de Marokkaanse Nederlanders nog verder uit elkaar komen te staan. Dit is het tegenovergestelde van wat men wil. De houding van de Nederlandse samenleving is dus heel belangrijk. Hoe deze houding van de Nederlandse samenleving tegenover de Marokkaanse Nederlanders eruit ziet volgens de Marokkaanse Leeuwarders wordt in het volgende hoofdstuk uiteengezet.

4 Acceptatie van integratie

“De Nederlander vindt het niet leuk als je boven hem komt te staan. Wanneer de Marokkaanse immigrant bijvoorbeeld een betere baan krijgt en een hogere status heeft dan een ‘Nederlander’ dan merk je dat er een bepaalde afstand komt. De Nederlander zal je altijd helpen maar hij wil eigenlijk niet dat je net als hem wordt.”

Driss, 17 februari 2010

Driss, een eerste generatie immigrant die zijn hele Nederlandse leven in Leeuwarden heeft gewoond, doet hier een veelzeggende uitspraak. Hij spreekt over de houding van de Nederlanders tegenover de integratie van immigranten.

Integratie is het leren van de taal, meedraaien in de samenleving en respect hebben voor elkaar. Ook is integratie identificatie met Nederland. Toch zijn we er dan nog niet. Een belangrijk aspect van integratie is de acceptatie van deze integratie. Wanneer acceptatie niet plaatsvindt kan dat negatieve gevolgen hebben voor de integratie van immigranten, het kan bijvoorbeeld separatie tot gevolg hebben (Baron et al. 2006: 105). De houding van de Nederlandse samenleving speelt hier een grote rol. Hoe is de houding van de Nederlandse samenleving tegenover de integratie van de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden? In dit hoofdstuk ga ik eerst in op hoe deze houding in de literatuur naar voren komt. Hieruit blijkt dat de Nederlanders zeggen dat ze willen dat immigranten integreren, maar dat zij eigenlijk van immigranten verlangen dat zij assimileren. Later ga ik in op hoe de Marokkaanse Leeuwarders dit ervaren en hoe zij de reactie vanuit de Nederlandse samenleving op hun integratie beleven. Hierbij ga ik opnieuw in op hun gevoel van *home* en *belonging* en hun gevoel van acceptatie.

De Marokkaanse Leeuwarders zeggen wel dat ze zich thuis voelen en geaccepteerd voelen maar wanneer het gesprek verder gaat blijkt dit toch niet zo te zijn. Het is voor hen moeilijk een plekje in de samenleving te vinden. Maar wil de Nederlandse samenleving eigenlijk wel dat de Marokkaanse Nederlanders een plekje in de samenleving vinden?

4.1 Wat Nederlanders willen, expliciet versus impliciet

In bijvoorbeeld de media komt naar voren dat de Nederlanders willen dat de immigranten zich aanpassen aan de Nederlandse normen en waarden en willen dat zij integreren, maar

door de uitspraak van Driss kan men zich gaan afvragen of dit echt is wat de Nederlanders willen. In het huidige integratiediscours in Nederland wordt identificatie met de Nederlandse nationaliteit en de integratie van immigranten vaak nog niet als voldoende gezien. Ten eerste wordt er in de media veel gesproken van een mislukte integratie. Ten tweede blijkt steeds meer dat de Nederlandse bevolking assimilatie verwacht van de immigranten (Van Oudenhoven 2002: 193). Het begrip assimilatie verwijst naar de strategie van acculturatie waarbij er volledige aanpassing aan de nieuwe culturele context plaatsvindt (Van Oudenhoven, 2002: 188). Assimilatie is nooit een onderdeel geweest van het Nederlandse integratiebeleid maar de impliciete gedachte dat immigranten ooit zouden worden ‘zoals wij’ is er wel altijd geweest (WRR 2007: 28).

Naar de integratie van migranten in Nederland is al eerder onderzoek gedaan. Uit dit onderzoek komt naar voren dat immigranten nog niet volledig geïntegreerd zouden zijn (Dagevos & Gijsberts 2009). Dit leek vooral af te hangen van het idee dat allochtonen volledig op autochtonen moeten lijken om volledig geïntegreerd te kunnen zijn. In dit onderzoek kwam onder andere de Marokkaanse migrantengroep als één van de ergste gevallen naar voren wat betreft mislukte integratie (ibid.). In een onderzoek, in de discipline van psychologie uitgevoerd, komt naar voren dat er een perceptieverschil in Nederland is tussen wat de autochtonen vinden en wat de Marokkaanse Nederlanders vinden. Marokkanen herkenden zich het beste in een persoon die zich integreert (Van Oudenhoven 2002: 192). Daarentegen schatten de Nederlanders het percentage Marokkanen dat de strategie integratie gebruikt laag in. Daarnaast gaat de voorkeur van Marokkaanse Nederlanders uit naar integratie, tegenover dat de voorkeur van Nederlanders meer uitgaat naar assimilatie (Van Oudenhoven 2002: 193).

Er lijkt een discrepantie te bestaan tussen wat de Nederlandse samenleving doet voorkomen wat zij verwacht van de integratie van immigranten en hoe de Marokkaanse Nederlanders ervaren wat er echt van ze verwacht wordt bij integratie. Dit heeft gevolgen voor de acceptatie van de integratie van Marokkaanse Nederlanders. Wanneer de Marokkaanse Nederlanders denken dat de Nederlanders willen dat ze integreren terwijl de Nederlandse samenleving liever heeft dat ze assimileren, zal de Nederlandse samenleving de integratie van de Marokkaanse Nederlanders nooit echt accepteren. Dit heeft ongewenste gevolgen voor de Marokkaanse Nederlanders en de Nederlandse samenleving. Wanneer deze acceptatie niet plaatsvindt kunnen, net zoals bij eerder genoemde identificatie, gevoelens van krenking ontstaan (Stets 2006, geciteerd in WRR 2007: 33). Ook kan het negatieve psychische gevolgen hebben voor de Marokkaanse Nederlanders. Men kan gevoelens van

afwijzing ervaren doordat men geen waardering krijgt en niet tot de groep mag behoren. Dit alles kan weer tot separatie leiden (Baron et al. 2006: 105). Maar hoe zit het in Leeuwarden met de discrepantie tussen wat Nederlanders willen en wat immigranten denken dat ze willen? Is er sprake van deze discrepantie? Ik behandel hierna hoe de reactie van de Nederlandse samenleving door de Marokkaanse Leeuwarders wordt ervaren en in hoeverre zij zich geaccepteerd en thuis voelen in Nederland.

4.2 Afstand tussen samenleving en Marokkaanse Leeuwarders

Wanneer men expliciet vraagt naar hoe thuis de Marokkaanse Nederlanders zich voelen in de Nederlandse samenleving geven eigenlijk alle respondenten aan dat zij zich wel thuis voelen en opgenomen voelen. Maar wanneer er niet expliciet naar gevraagd wordt komt naar voren dat hun gevoel van *home* en *belonging* aangetast wordt doordat zij door de inwoners van Leeuwarden toch nog steeds als anders worden gezien. Als men verder doorvraagt op de thuisgevoelens van de respondenten komt naar voren dat de gevoelens van thuis door verschillende reacties uit de samenleving tot wankeling worden gebracht, zoals door de afstandelijkheid en de verharding van de Nederlandse samenleving.

Als de respondenten het hebben over hun plek vinden in de samenleving geven zij aan zich geen allochtoon te voelen. Dit zijn ze ook niet, ze zijn van kinds af aan al Nederlands. Maar nadat de Marokkaanse Leeuwarders aangeven dat ze zich opgenomen voelen merken zij direct op dat zij daar ook actief hun best voor moesten doen. Onder andere meneer Ab, een gastarbeider die hier in de jaren zeventig is komen werken en nu met pensioen is, merkte dit op.

“Ik voel me wel opgenomen maar belangrijk hierin, dat was niet vanuit hen. Ik moest altijd denken aan mezelf, hoe ik mij gedroeg. Dat zij zeggen, oh hij is leuk en aardig.”

Meneer Ab, 10 maart 2010

Meneer Ab heeft dus letterlijk zijn gedrag aangepast zodat de Nederlanders hem aardig zouden vinden. Ook spreekt een andere respondent hierover, zij noemt het ‘jezelf verkopen’. Het contact komt niet vanuit de Nederlanders, de immigranten moeten zelf het contact opzoeken. Nadia merkt op, “het is niet zo dat de Nederlanders naar me toe lopen, ik doe het.”

De Marokkaanse Nederlanders ervaren afstandelijkheid vanuit de Nederlandse samenleving. Hoewel Nederlanders het normaal vinden dat een groep je altijd eerst beter moet leren kennen voordat je erin wordt opgenomen, ervaren de Marokkaanse Leeuwarders

dit als afstandelijk. Er wordt naar voren gehaald dat de Nederlanders eerst de kat uit de boom kijken en pas contact zoeken nadat ze wat van je gezien hebben.

Ik zit in een lokaaltje van het multifunctionele centrum in Leeuwarden. Tegenover mij zit een eerste generatie immigrant, Abdul. Het is een niet al te grote man met een vrolijk uitstralend gezicht. Voordat we aan het interview beginnen neem ik het vertrek in mij op. Het is een kale kamer. In het lokaaltje staan allemaal zwarte computers, maar verder is alles in het vertrek wit. Zo schoon wit dat ik mij in een ziekenhuis zou kunnen wanen. Ik kijk terug naar Abdul, hij lijkt zich niks aan te trekken van het aangezicht van het vertrek en zit mij met nieuwsgierige ogen aan te kijken. Abdul zit op het puntje van zijn stoel met zijn armen op de tafel. De tafel is zo groot dat er een familie van acht mensen aan zou kunnen eten, maar wij zitten aan het uiteinde, niet te ver van elkaar. Ik start het gesprek.

Wanneer Abdul spreekt, spreekt hij met handen en voeten. Zijn handen schieten in de lucht wanneer hij enthousiast begint te vertellen. Op het punt dat hij begint over verschillen tussen Nederland en Marokko staat hij zelfs op en begint een scenario uit te beelden.

“Het valt me op hoeveel afstand er hier tussen de mensen is. Wanneer ik in een café iemand alleen aan een tafel zie gaan zitten, gaat er niemand bij zitten tenzij het hele café vol zit en dan nog gaan de mensen zo ver mogelijk van de persoon zitten!”

Abdul, 4 maart 2010

Terwijl Abdul dit zegt staat hij op en gaat aan één kant van de tafel zitten en gaat daarna helemaal aan de andere kant van de tafel zitten.

“Zo ver! Terwijl er genoeg plaats is om dichterbij te gaan zitten. In Marokko is dat wel anders. Wanneer je in Marokko in een café alleen aan een tafel gaat zitten, gaat er zo iemand naast zitten. En dan niet alleen wanneer het café helemaal vol is, nee juist niet. En dan gaan ze ook niet helemaal daar zitten, maar daar zitten ze zo!”

Abdul, 4 maart 2010

Abdul staat weer op en gaat aan het eind van de tafel zitten, daarna staat hij op en gaat aan de overkant zitten. “Ja, hier in Nederland is dat toch heel anders, hier houdt men van afstand.”

De afstandelijkheid die ervaren wordt is nadelig voor de acceptatie van integratie, merkt meneer Ab op tijdens een van onze gesprekken. Al voordat de Nederlanders de Marokkaanse Leeuwarders leren kennen hebben zij al hun oordeel klaar over de integratie van deze Marokkaanse Leeuwarders.

We zitten in een grote ruimte van het multifunctionele centrum. In de ruimte staan een paar computers, printers en andere computergelateerde apparaten. Een paar computers worden gebruikt door kinderen van de school die zich ook in het multifunctionele centrum bevindt.

Meneer Ab en ik zitten in een hoek van de grote ruimte zodat wij rustig een gesprek kunnen voeren. Meneer Ab is een wat oudere man en is al met pensioen. Hij werkt als vrijwilliger hier op het centrum en ik heb hem dan ook hier leren kennen. We zitten aan het eind van een grote ovale tafel. Terwijl hij geïnteresseerd mijn mp3-speler bekijkt neem ik hem rustig in me op. Hij heeft een brede houding en straalt een soort gezag uit. Hij doet me denken aan een wijze man die aan zijn kinderen en kleinkinderen verhalen vertelt die hen de lessen van het leven leren. Ook in de gesprekken vertelt hij mij graag hoe ik iets beter zou kunnen doen.

Het gesprek komt op de Nederlandse samenleving. Alhoewel meneer Ab rustig blijft spreken is er een zekere agitatie in zijn stem te ontdekken. Hij legt meer nadruk op bepaalde woorden en tikt met zijn vinger op de tafel mee wanneer hij deze woorden uitspreekt.

“Ze zeggen van ons waarschijnlijk dat we gemoedelijke mensen zijn, maar ook dat we nog moeten integreren. Maar dat klopt niet, wij integreren al, maar zij moeten ons leren kennen. En niet gelijk aannemen dat we niet goed geïntegreerd zijn.”

Meneer Ab, 16 maart 2010

Dat het zo moeilijk is om door te dringen tot de Nederlandse samenleving wordt ook deels verweten aan de aanslagen op de Verenigde Staten op 11 september 2001. Veel respondenten hebben na die gebeurtenis een verharding van de Nederlandse samenleving ervaren. En niet alleen de gebeurtenis van 11 september wordt genoemd maar ook de moord op Theo van Gogh. De respondenten hebben het idee dat ze sindsdien toch anders worden gezien. Meneer Ab geeft aan hier zelf niet zoveel last van te hebben gehad maar dat hij wel het idee heeft dat de Marokkaanse gemeenschap in Leeuwarden sindsdien toch anders wordt benaderd.

“Ze kijken wel een beetje naar je en ze gaan met een bochtje om je heen. Ze weten eigenlijk wel dat wij niks hebben gedaan, maar ze gaan jou toch op een andere manier benaderen. Dat vind ik wel jammer.”

Meneer Ab, 16 maart 2010

De gebeurtenis van 11 september veroorzaakt een polarisering waarin ‘de Nederlanders’ verder af komen te staan van de Marokkaanse Nederlanders. De Marokkaanse Leeuwarders merken echter op dat ze in het dagelijkse leven niet zoveel last van de gevolgen van de aanslagen hebben gehad. Hun collega’s en hun vrienden kennen hen wel en weten dat zij geen extremisten zijn die zoiets zouden doen. Maar toch is er nu een soort beeld ontstaan van Marokkaanse Nederlanders, een negatief beeld dat in verband wordt gebracht met het extremisme.

Het negatieve beeld wordt volgens de respondenten in de media geschapen. De media speelt hier een belangrijke rol omdat deze articulatiemacht bezit. Het beeld dat de media schept wordt door de Nederlandse samenleving opgenomen. Dat dit gebeurt wekt veel irritatie op bij de Marokkaanse Leeuwarders. Zij hebben het idee dat de media de Marokkaanse gemeenschap altijd alleen van de negatieve kant proberen te belichten. Wanneer een respondent en ik het hebben over de aanslag op het WTC in Amerika merkt zij op, “maar niet elke terrorist is moslim, dat heeft de maatschappij er van gemaakt.” Deze tendens wordt door meerdere respondenten naar voren gebracht, wanneer er een aanslag gepleegd is, wordt vaak gedacht dat het een moslim moet zijn geweest. Dit beeld van de Marokkaanse gemeenschap en van moslims vinden de Marokkaanse Nederlanders erg vervelend.

Ook komt er een tendens in de gesprekken naar voren dat de Marokkaanse Leeuwarders het idee hebben dat de Nederlandse samenleving eigenlijk liever niet ziet dat de immigranten echt zo worden en gaan leven als zij. In de media en in debatten komt naar voren dat men graag heeft dat de immigranten zich naar de Nederlandse normen en waarden voegen en dat we met elkaar gelijkwaardig moeten omgaan, maar wanneer de immigranten te dichtbij komen in gelijkwaardigheid gaan de Nederlanders anders reageren. Nadia, die op haar werk altijd streeft naar het beste uit zichzelf, kampt vaak met negatieve reacties uit haar werkomgeving.

“Ik doe een opleiding en daarnaast werk ik ook nog. En dan komt er zo’n sfeer van, ze heeft enorm veel drukte en alsnog scoort ze op het werk, oh nee nou moet er een Nederlander exact hetzelfde gaan doen anders stijgt ze er boven uit.”

Nadia, 18 maart 2010

De Marokkaanse Leeuwarders ervaren dat hoe graag de Nederlanders willen dat Marokkaanse Leeuwarders zich naar de Nederlandse samenleving voegen, men toch niet wil dat de Marokkaanse Leeuwarders gelijkwaardig worden of nog erger, boven ze komen te staan.

De Marokkaanse Leeuwarders blijven dus als ‘de ander’ gezien door inwoners van Leeuwarden, ook al voldoen zij aan veel aspecten van integratie. “Ik heb een kleurtje, je bent anders, klaar. En dat hou je helaas”, zegt een respondent stellig. Marokkaanse Nederlanders geven aan dat wanneer men hen leert kennen, de houding tegenover hen dan pas verandert. Op het werk komt ook naar voren hoe de Marokkaanse Leeuwarders beschouwd worden als ‘de ander’. Nadia heeft het idee dat zij zich eerst moest bewijzen voordat zij daar werd opgenomen in de groep en dat ze er zelfs dan nog niet helemaal bij hoort.

Nadia rust met haar linkerhand op de tafel en houdt daarmee haar bekertje met koffie beet. Langzaam roert ze met het stokje in haar andere hand de suiker door haar koffie. Het gesprek is nog niet zo lang geleden begonnen en we zitten er beide ontspannen en een beetje onderuitgezakt bij. Wanneer het gesprek gaat over Nadias baan gaat ze sneller met het stokje roeren. Op een gegeven moment laat ze het roerstokje en haar koffie los, ze gaat rechtop zitten en ze kijkt ze mij recht in de ogen aan.

“Bij een baan ben je niet zo volwaardig als een Nederlander. Je moet eigenlijk continu bewijzen. Bij sommigen heb ik dan soms toch nog de indruk dat er toch nog een klein stukje... Ik vind het moeilijk om uit te leggen, maar dat een Nederlandse medewerker dan toch nog voor haar eigen soort kiest als het er op aan komt.”

Nadia, 18 maart 2010

Terwijl Nadia mij vertelt het moeilijk uit te kunnen leggen kijkt ze weg en begint weer met het stokje in haar koffie te roeren. Ze kijkt naar beneden, in het zwarte oppervlak van de koffie weerspiegelen haar bruine ogen. Wanneer ik weer wat zeg blijven haar ogen op de papieren beker met koffie rusten.

De Nederlandse samenleving heeft, mede door de media en recente gebeurtenissen, een negatief beeld gevormd van Marokkaanse immigranten. Het vertrouwen is er niet.

Als het gesprek even later verder gaat laat ze haar koffie weer voor wat het is. Ze trekt haar blik weg van haar koffie en kijkt weer naar mij. Haar schouders hangen naar beneden en ik zie een verontwaardigende frons op haar gezicht verschijnen. Het gesprek gaat nog steeds over haar werk. Dit keer gaat zij wat specifiek in op de reactie van haar collega's.

“Er is iets dat er naar me gekeken wordt van hmm, weet je wel. Bijvoorbeeld bij ziekmelding. Op mijn werk ben ik de enige allochtone collega. Als een Nederlander zich ziek meldt, dan is het meteen geloofwaardig. Als ik ziek ben dan moet ik helemaal uitleggen wat ik precies heb. Ziek zijn, hmm, Marokkaan, ja zal wel.”

Nadia, 18 maart 2010

Op haar werk ervaart Nadia dat ze nog steeds gezien wordt als een Marokkaan en niet bijvoorbeeld als Nederlander of Marokkaanse Nederlander. Totaal opgenomen voelen de Marokkaanse Leeuwarders zich niet.

4.3 Het leven tussen twee culturen

Respondenten die hier grotendeels opgegroeid zijn gaven ook te kennen dat zij zich niet alleen niet helemaal geaccepteerd voelen door de Nederlandse samenleving, maar ook niet door de Marokkaanse gemeenschap. Ze zijn als het ware ingesloten tussen twee culturen. Zoals Nadia het verwoordde, “bij de Marokkanen zeggen ze je bent verwesterd, bij de Nederlanders zeggen ze je bent een Marokkaantje”. Dit was al eens eerder in een gesprek naar voren gekomen, maar ik had hier niet echt bij stil gestaan wat voor gevolgen dit kon hebben voor een persoon.

Later in het interview komt het gesprek op het onderwerp vrienden, wat voor vrienden ze heeft en hoe zij met ze omgaat. Ze vertelt dat zij meer Nederlandse vrienden heeft en niet zoveel Marokkaanse vrienden. Ik merk dat ze dit laatste met tegenzin vertelt. Ze kijkt weg en gaat steeds verzitten. Hoewel ik door heb dat ze hier liever niet over praat, vraag ik toch door omdat ik nieuwsgierig ben waarom ze hier niet graag over vertelt.

Ik: *Hoe kan het dat je meer Nederlandse vrienden hebt dan Marokkaanse vrienden?*

Nadia: *A, door werk, maar B door mijn opvoeding, hoe moet ik het zeggen, word ik niet zo snel geaccepteerd door Marokkaanse vriendinnen. Dan vinden ze dat ik, ik weet niet hoe ik dat moet zeggen, te zelfstandig ben zeg maar. Dan pas ik niet meer bij hun hè. Ik heb hier slechte ervaringen mee gehad. Ik ben niet een traditionele Marokkaanse vrouw. Maar ik heb bijvoorbeeld thuis wel Marokkaanse kleding aan, ik doe mee aan de rituelen en de godsdienstige rituelen, bidden, vasten. Maar door die menging van die twee culturen, val ik ertussen.*

Nadia, 18 maart 2010

De tranen lijken in haar ogen te verschijnen en ik durf niet door te vragen naar de slechte ervaringen die ze hier mee heeft gehad. Misschien hebben haar Marokkaanse vriendinnen haar laten vallen omdat ze niet 'Marokkaans' genoeg was. Dit was de eerste keer dat ik in aanraking kwam met iemand die mij liet zien hoe moeilijk het eigenlijk is om tussen twee culturen in te leven. Waar ik niet over nagedacht had maar wat ze later nog zei, "het beheerst je hele leven".

De reactie van Nadia geeft te kennen dat zij zich niet gelukkig voelt met het feit dat zij zich in beide culturen niet helemaal thuis voelt. Zij voelt zich niet thuis omdat zij door beide culturen niet geheel wordt geaccepteerd. Bij Nadia heeft dit terugtrekking tot gevolg en spendeert zij haar meeste vrije tijd thuis met haar gezin. Ook bij andere respondenten is een terugtrekking waar te nemen. Zij begeven zich in plaats van in de Nederlandse samenleving in een Marokkaans Nederlandse wereld. De meeste respondenten hebben vrienden die ook Marokkaans Nederlands zijn en ongeveer even lang in Nederland zijn. De Marokkaanse Leeuwarders trekken zich terug in de wijken van Leeuwarden waar al veel Marokkaanse Nederlanders wonen. Zij voelen zich daar thuis en geaccepteerd. Wanneer een Marokkaans Nederlandse vrouw een paar weken in een andere wijk moet wonen omdat haar huis gerenoveerd wordt, voelt zij zich niet op haar gemak. Sowieso omdat zij niet meer in haar eigen huis woont maar ook omdat zij in deze wijk geen sociaal netwerk van Marokkaanse Nederlanders heeft. Wanneer zij weer terug verhuist voelt zij zich weer op haar plek. Er ontstaat een nieuw gevoel van *home* en *belonging* op een plek die zich eigenlijk buiten de

Nederlandse gemeenschap bevindt, een gevoel van thuis in een Marokkaans Nederlandse buurt. Hierdoor is er minder sprake van integratie.

De Marokkaanse Leeuwarders zeggen dat zij zich opgenomen en thuis voelen in de Nederlandse samenleving, alleen wanneer zij meer en meer hierover vertellen komt naar voren dat dit toch niet helemaal zo is. Door de ervaren afstandelijkheid en verharding van de Nederlandse samenleving worden de gevoelens van *home* en *belonging* van de Marokkaanse Leeuwarders op de proef gesteld. Ook raken de Marokkaanse Leeuwarders geïrriteerd door het negatieve beeld dat van Marokkaanse immigranten in de media wordt geschapen. Daarnaast worden de respondenten ook niet meer volledig geaccepteerd in de Marokkaanse gemeenschap. Deze afwijzing en de afwijzing van de Nederlandse samenleving heeft tot gevolg dat de Marokkaanse Leeuwarders zich terugtrekken in een voor hun veilige omgeving, in de omgeving van andere Marokkaanse Nederlanders. Terugtrekking is niet de bedoeling van integratie, dit is wat juist tegengegaan moet worden.

Maar wiens verantwoordelijkheid is dit? Wie moet er iets aan doen? Ik ga in het volgende hoofdstuk in op welke verantwoordelijkheden er met betrekking tot integratie zijn volgens de Marokkaanse Leeuwarders en wie deze verantwoordelijkheid volgens de Marokkaanse Leeuwarders moeten nemen.

5 Locus van verantwoordelijkheid voor integratie

In de vorige hoofdstukken ben ik ingegaan op integratie en wat daar volgens de Marokkaanse Leeuwarders voor nodig is. Nu we weten wat er nodig is voor integratie is er nog de vraag wie hier dan verantwoordelijk voor is. Wie moet het werk doen om de integratie te laten slagen? Men heeft makkelijk praten wanneer men vertelt wat integratie inhoudt, maar als niemand stappen onderneemt gebeurt er niets. Waar ligt de verantwoordelijkheid van integreren en wordt deze verantwoordelijkheid ook genomen? De overheid en de Marokkaanse Nederlanders hebben een verschillende mening over waar de verantwoordelijkheid van het integreren ligt.

In de gesprekken met de Marokkaanse Leeuwarders worden er door hen drie verschillende verantwoordelijkheden genoemd. De verantwoordelijkheid van de overheid wordt genoemd, de verantwoordelijkheid van de Nederlandse samenleving, en de verantwoordelijkheid van de immigrant zelf. In dit hoofdstuk ga ik eerst in op waar de overheid vindt dat de verantwoordelijkheid van integratie ligt. Daarna ga ik in op hoe de Marokkaanse Leeuwarders dit ervaren.

5.1 Verantwoordelijkheid voor integratie in de literatuur

Uit de beschrijving van integratie die men in de overheidsbeleidsstukken gebruikt, kan men afleiden waar de overheid denkt dat de verantwoordelijkheid ligt. De integratie wordt ten eerste beschreven in termen van de aspecten die moeten gebeuren voordat integratie plaats kan vinden. Ik heb in hoofdstuk 2 aangegeven dat dit voornamelijk de aspecten zijn van het leren van de taal en het deelnemen aan de samenleving. Deze aspecten moeten vanuit de immigrant komen en zijn daarom de verantwoordelijkheid van de immigrant zelf. Ten tweede wordt er gesproken van integratie als een tweezijdig proces waarin nieuwkomers en de Nederlandse samenleving beide de integratie mogelijk moeten maken en waarin gesproken moet kunnen worden van wederzijds respect voor elkaar. Hier ligt de verantwoordelijkheid van de integratie bij de immigrant én de Nederlandse samenleving. Zij zullen hier beide aan moeten werken om integratie tot stand te laten komen. Alleen komt er in de beleidsstukken naar voren dat de overheid de nadruk van de verantwoordelijkheid hierbij op de immigrant legt. Zoals al eerder gezegd, in het integratiebeleid van Nederland van 2009 komt naar voren

dat ‘van immigranten een *extra* inspanning mag worden verwacht om zich te voegen naar de Nederlandse samenleving’ (Van der Laan 2009: 4, nadruk toegevoegd).

In de beschrijving van integratie worden de ontvangende samenleving en de immigrant genoemd, waarbij van beide verwacht wordt dat zij verantwoordelijkheid voor de integratie nemen. Het opmerkelijke aan de beschrijving die door de overheid gebruikt wordt, is dat de overheid in de beschrijving niet genoemd wordt. Het lijkt alsof de overheid zelf niet erkent dat deze ook verantwoordelijkheid heeft in het integratieproces. Hier kom ik later nog op terug wanneer ik over de ervaren verantwoordelijkheid van de Marokkaanse Leeuwarders spreek. Alhoewel de overheid niet lijkt te erkennen dat zij verantwoordelijkheid draagt voor integratie, neemt zij deze wel door middel van het integratiebeleid.

In de beschrijving van identificatie komt naar voren dat identificatie een dynamisch proces is van maken, onderhouden en verbreken van verbindingen met een identiteit. Dit zal de immigrant zelf moeten doen. Wanneer men naar de beschrijving van identificatie kijkt, kan men concluderen dat de immigrant de meeste verantwoordelijkheid draagt voor identificatie. Toch is dit niet het hele verhaal omdat de identificatie alleen geheel tot stand kan komen wanneer de Nederlandse samenleving de identificatie ook accepteert. Voor de acceptatie van de identificatie draagt de samenleving de verantwoordelijkheid. Dit geldt ook voor integratie in haar geheel, deze kan niet volledig ontstaan wanneer deze niet geaccepteerd wordt door de Nederlandse samenleving.

In de beschrijvingen lijkt naar voren te komen dat de verantwoordelijkheid van integratie volgens de overheid voornamelijk bij zowel de Nederlandse samenleving als de immigrant zelf ligt. De overheid legt hier nog de nadruk op de verantwoordelijkheid van de immigrant. Maar zijn de beide partijen ook op de hoogte van hun verantwoordelijkheid? Waar ligt bijvoorbeeld de verantwoordelijkheid voor integratie volgens de Marokkaanse Leeuwarders? Door de respondenten werden er drie verschillende verantwoordelijkheden genoemd; de verantwoordelijkheid van de overheid, de verantwoordelijkheid van de samenleving en de verantwoordelijkheid van de immigrant zelf.

5.2 Verantwoordelijkheid van de overheid volgens de Marokkaanse Leeuwarders

In de beleidsstukken wordt de verantwoordelijkheid voor integratie van de overheid niet genoemd, maar door de Marokkaanse Leeuwarders wordt deze zeker wel genoemd. Waar sommige Marokkaanse Leeuwarders het eens zijn met wat de overheid doet en waar zij dit genoeg vinden, staan andere Marokkaanse Leeuwarders hier lijnrecht tegenover.

Enige respondenten geven aan dat zij vinden dat de overheid op dit moment al genoeg doet aan integratie. Dit zijn voornamelijk Marokkaanse Nederlanders die hier als gastarbeider naartoe zijn gekomen. Een voorbeeld dat genoemd werd is dat de overheid het contact vergroot tussen de nieuwe Nederlanders en de Nederlandse samenleving. Dit door middel van het terugdringen van ‘zwarte’ wijken, wat een onderdeel is van het integratiebeleid sinds 2009. De overheid heeft er geprobeerd voor te zorgen dat er ‘witte’ families in deze wijken komen wonen en andersom ook dat er ‘zwarte’ families in de ‘witte’ wijken geplaatst worden. Er werd wel bij gezegd dat hier in Leeuwarden niet zoveel sprake van is als in de Randstad, maar dat dat hier ook niet erg nodig is omdat hier niet echt ‘zwarte’ wijken zijn volgens hen. Ook noemen zij de bijeenkomsten die georganiseerd worden en de wijkcentra die gebouwd zijn. Volgens hen wordt hierdoor het contact tussen de immigranten en de Nederlandse samenleving vergroot, hetgeen mede mogelijk gemaakt wordt door de overheid.

Nadia, een dochter van een gastarbeider, is het hier niet mee eens. Zij vindt juist dat er te weinig contact tussen de allochtonen en autochtonen is en wil hier graag iets aan doen. Ze heeft zelf een raad opgericht om deze brug te kunnen slaan, maar heeft het moeilijk om voeten aan de grond te krijgen bij de gemeente. Zij krijgt eigenlijk geen steun van de overheid. Zij vindt dat de overheid wel wat meer aandacht aan het contact tussen allochtonen en autochtonen mag besteden.

Daarnaast spreekt Nadia over hoe de immigranten al vanaf het begin van hun migratie naar Nederland niet goed gesteund worden door de overheid. Zij vindt dat de overheid daar nog meer verantwoordelijkheid moet nemen. Het begint al bij de toets die zij in eigen land moeten doen voordat ze naar Nederland toe mogen. Bij deze toets krijgen zij geen begeleiding en moeten de immigranten het allemaal zelf regelen. Hierdoor wordt het moeilijker voor hen om de toets te halen. Als ze hier dan eindelijk naar toe mogen moeten de immigranten hier eerst wachten op een burgercode voordat ze verdere stappen kunnen zetten. In de periode dat ze moeten wachten kunnen ze niks anders doen dan wachten; niet werken, niet naar school gaan. Wanneer de immigranten de burgercode ontvangen hebben kunnen ze aan een inburgeringscursus beginnen. In de tijd dat hij een inburgeringscursus volgt kan de immigrant geen geld verdienen, dus hij zit een hele tijd zonder inkomsten. Daarbij komt dat de immigrant bij een inburgeringscursus in een willekeurige groep wordt gegooid van mensen met bijvoorbeeld verschillende leerniveaus. Al deze kleine punten waar de overheid steekjes laat vallen, wekken veel frustratie op volgens Nadia. De overheid zou hier meer verantwoordelijkheid moeten nemen qua financiering en begeleiding.

Aan het eind van de inburgeringscursus wordt de immigrant dan losgelaten en kan deze zijn geluk op bijvoorbeeld de arbeidsmarkt gaan beproeven. Nadia ziet dit echter ook anders. Juist wanneer het voor de immigrant nodig is om begeleid te worden laat de overheid het afweten. De overheid verwacht dat men na de inburgeringscursus genoeg weet en het nu alleen af kan. Het tegendeel is waar volgens Nadia. Zoals zij in hoofdstuk 2 al aangaf, is zij pas gaan integreren toen ze ging werken. Dat is het moment waarop de integratie echt plaatsvindt. Nadia vindt dat de overheid juist daar nog aandacht aan moet besteden. Wanneer de immigranten op de arbeidsmarkt zijn gekomen, kunnen zij zichzelf redden met integreren, dat is waar de verantwoordelijkheid van de overheid ophoudt.

Fatima, een vrouw van middelbare leeftijd die al vanaf haar vijfde in Nederland woont en ook een dochter is van een gastarbeider, is het ook niet eens met de uitspraak dat de overheid al genoeg doet aan integratie. Zij is vooral verontwaardigd over hoe de Marokkaanse immigranten in het begin van de migratie naar Nederland zijn behandeld. Zij spreekt vol vervoering over hoe slecht deze mensen behandeld zijn en wil niet dat dit weer gebeurt. Zij wil dat de Nederlandse overheid de verantwoordelijkheid op zich neemt om juist deze oudere mensen ook nog te begeleiden om zo haar fouten recht te zetten.

Fatima snuit even haar neus en gaat een beetje verzitten. Haar ogen vallen soms een beetje dicht en ze slaakt een zucht. Ze maakt een vermoeide indruk, maar wanneer ik begin over de verantwoordelijkheid van integratie valt deze vermoeidheid meteen van haar af. Haar ogen openen zich wijd en ze kijkt mij fel aan. Ze gaat rechtop zitten en gebruikt nu ook haar handen bij het spreken.

“De immigranten die hier in de jaren zestig kwamen en het vuile werk hebben opgeknapt voor de Nederlanders hebben never nooit erkenning gekregen. Die zijn nooit beloond om hun werk, die hebben hier hard gewerkt. Die zijn allemaal in de zestig nu, sommige zijn allang dood, helaas, met zo hard werken, dan bereik je niet eens de zestig. Nooit hebben ze respect gekregen. De Nederlandse samenleving heeft ze gewoon links laten liggen. Niet eens een opleiding, die zijn hier gebracht om het werk te doen en weer terug te sturen, verschrikkelijk. Echt verschrikkelijk, niet geïnteresseerd in die mensen. Oooh als ik daar over denk, dan denk ik wat zielig. En dan zeggen ze, oh maar die waren hartstikke goed daar hebben we nooit problemen van gehad. Ja hoor, ja, die konden zich ook niet uiten want die spraken de taal niet eens. Die hebben niet eens de kans om te uiten want die moesten alleen maar hard

werken en hard werken voor hun centen om hun gezinnen te onderhouden. En straks komen zij in bejaardentehuizen en kunnen zij zich nog steeds niet verstaanbaar maken. Dat wordt nog echt een probleem waar de overheid niet over nagedacht heeft. Het wordt tijd dat de overheid hier zijn verantwoordelijkheid neemt.”

Fatima, 13 maart 2010

Tijdens het spreken wordt de ademhaling van Fatima wat zwaarder. Nadat ze me dit verteld heeft kijken haar ogen me nog steeds scherp aan.

De respondenten die als gastarbeider naar Nederland zijn gekomen, geven aan dat de overheid genoeg verantwoordelijkheid neemt. Opvallend is dat dit recht tegenover de mening staat van de respondenten die kinderen van gastarbeiders zijn. Zij vinden dat de overheid nog meer verantwoordelijkheid voor integratie moet nemen op het gebied van arbeid en ouderenzorg. Waarschijnlijk hebben de gastarbeiders er zich al in berust, maar zien de kinderen van de gastarbeiders nog steeds het leed van hun ouders hierover. De Marokkaanse Leeuwarders spreken over frustratie van immigranten wanneer de verantwoordelijkheid van de overheid niet wordt genomen. Niet alleen wordt er bij de verantwoordelijkheid van de overheid aangegeven dat deze niet genoeg genomen wordt, ook bij de verantwoordelijkheid van de samenleving wordt dit door de respondenten opgemerkt.

5.3 Verantwoordelijkheid van de samenleving volgens de Marokkaanse Leeuwarders

De verantwoordelijkheid voor integratie van de samenleving wordt ook altijd genoemd wanneer ik met mijn respondenten sprak over de verantwoordelijkheid van integratie. Net zoals in de beschrijving van integratie van de overheid naar voren kwam, vinden ook de Marokkaanse Nederlanders dat de verantwoordelijkheid van integratie ook bij de ontvangende samenleving ligt. De Marokkaanse Leeuwarders geven hier aan dat de Nederlandse samenleving net zoveel verantwoordelijkheid draagt voor integratie als de immigrant, dit in tegenstelling tot hoe de overheid dit ziet. Integratie is gewoon niet iets wat iemand alleen kan doen, het moet van twee kanten komen. Er werd gesproken over hoe de Nederlandse samenleving open moest staan voor de Marokkaanse Nederlanders. Vaak werd hierbij gesproken over het zoeken van contact. Gewoon ‘goedemorgen’ en ‘hallo’ zeggen tegen de Marokkaanse Nederlanders of hen een keer op de koffie uitnodigen. Men moet openstaan voor de Marokkaanse cultuur en niet meteen alles afwijzen. Maar er werd ook gesproken van het helpen van deze nieuwkomers. Helpen ze de weg te wijzen in de

Nederlandse maatschappij, ondersteunen waar het kan. Een paar respondenten gaven zelfs een idealistisch antwoord. Dat er meer betrokkenheid moet komen, dat we met zijn allen moeten streven naar een wij-gevoel. Er moet een gezamenlijk doel komen, om samen in Nederland te leven en Nederland leefbaar te houden.

De respondenten vinden nu dat de Nederlanders de verantwoordelijkheid voor de integratie nog niet nemen. Zij staan niet genoeg open voor de Marokkaanse Nederlanders volgens de respondenten. Dat de Nederlandse samenleving zijn verantwoordelijkheid niet genoeg neemt wekt een grote irritatie en frustratie op. De Marokkaanse Leeuwarders vinden dat de Nederlandse samenleving met de vingers wijst naar de Marokkaanse Nederlanders. Volgens de respondenten worden zij vaak als zondebok aangewezen. Hierdoor voelen zij zich niet volledig geaccepteerd door de Nederlanders. De Marokkaanse Leeuwarders vinden het de verantwoordelijkheid van de Nederlanders om actief door dit negatieve beeld heen te prikken en de Marokkaanse Nederlanders te accepteren. Een verantwoordelijkheid die ook niet genoeg genomen wordt is de verantwoordelijkheid van de immigrant.

5.4 Verantwoordelijkheid van de immigrant volgens de Marokkaanse Leeuwarders

Ook al wordt de verantwoordelijkheid van de immigrant hier als laatste behandeld, deze verantwoordelijkheid wordt als eerste door de Marokkaanse Leeuwarders genoemd wanneer er gesproken wordt over de verantwoordelijkheid van integratie. Waar de overheid een nadruk legt op de verantwoordelijkheid van de immigrant, doen de immigranten dit zelf niet. De ontvangende samenleving heeft net zoveel verantwoordelijkheid als de immigrant. De Marokkaanse Leeuwarders zijn het zat dat alleen de immigranten als schuldige voor mislukte integratie worden gezien, de ontvangende samenleving draagt hier ook verantwoordelijkheid voor. Er wordt aangegeven dat voor de immigrant hetzelfde geldt als voor de ontvangende samenleving, deze moet ook openstaan voor de cultuur van Nederland. De Marokkaanse immigrant moet beseffen dat hij nu hier in Nederland woont. De Marokkaanse Leeuwarders vinden dat de immigranten op dit moment deze openheid nog niet genoeg vertonen. Zij geven aan dat zij bang zijn dat als de immigrant deze openheid niet vertoont de Nederlandse samenleving ook minder open gaat staan voor de immigrant. Het is aan de immigrant om het goede voorbeeld te geven.

Naast de gebruikelijke aspecten van integratie zoals het leren van de taal en het hebben van een baan, die ook door de overheid genoemd worden in de beschrijving van integratie, wordt ook nog iets anders genoemd. Een immigrant zou zich ook kunnen voorbereiden voordat hij naar Nederland verhuist. Er is op dit moment al een voorwaarde dat

toekomstige Nederlanders een inburgeringtoets moeten maken in eigen land voordat zij naar Nederland mogen immigreren. Door de Marokkaanse Leeuwarders wordt bedoeld dat de immigrant daarbij zich ook actief voor de immigratie gaat inzetten en zelf meer te weten wil komen dan hem aangereikt wordt voor deze toets. Dat men als het ware een klein onderzoekje doet naar het immigratieland, een soort van huiswerk. Dat men weet waar men terecht komt en wat men van dat land allemaal zou moeten weten, bijvoorbeeld weten waar je moet zijn wanneer je een ongeval hebt of weten waar je moet zijn voor het verkrijgen van een paspoort. Hierdoor heeft de immigrant minder hulp nodig wanneer hij in Nederland aankomt en hoeft hij minder aangewezen te zijn op anderen.

De Marokkaanse Leeuwarders spreken naast de punten van verantwoordelijkheid van de immigrant, zoals het openstaan voor de Nederlandse samenleving en het doen van een vooronderzoek door de immigrant, over het grijpen van kansen. Als immigrant ligt niet de hele wereld voor je open omdat je er meestal op aan wordt gekeken dat je ‘niet van hier’ bent. Als immigrant worden je niet dezelfde kansen geboden als aan een autochtoon. Veel respondenten hebben er in het begin last van gehad dat zij niet werden aangenomen voor een baan omdat zij nog niet zo goed Nederlands konden spreken. Maar wanneer er dan een kans zich voordoet, bijvoorbeeld dat de immigrant een baan kan krijgen, vinden de respondenten dat je die ook moet pakken.

Hoe meer ik met Driss praat hoe meer ik mij realiseer dat Driss een man van aanpak is. In het bedrijf waar hij nu werkt is hij helemaal onderop begonnen maar binnen een redelijke korte tijd is hij hier nu de manager van het bedrijf geworden. Wanneer wij spreken over de verantwoordelijkheid van de immigrant is hij dan ook van mening dat immigranten actief de kansen in het Nederlandse leven moeten grijpen.

“Het gaat over jou, de integratie, wat wil jij met je toekomst? Daarvoor ben je zelf verantwoordelijk. Je moet wat willen bereiken in je leven, als je niks doet en je zit de hele dag op de bank dan gebeurt er niks. Dit is een land van kansen en die moet je ook pakken. De kansen die je krijgt moet je grijpen.”

Driss, 3 maart 2010

Wanneer ik hier met Nadia over sprak haalde zij de jongeren van tegenwoordig naar voren. Zij had het idee dat veel van de Marokkaanse jongeren van nu niets met hun leven willen doen en op het geld van de samenleving willen leven. Dat is niet de bedoeling vindt Nadia,

zij moeten de kansen die er liggen grijpen en deel gaan uit maken van de samenleving. Wanneer zij dit doen zullen zij ook integreren.

De verantwoordelijkheid voor integratie ligt volgens de overheid zowel bij de immigrant als bij de Nederlandse samenleving. De overheid legt hier de nadruk op de verantwoordelijkheid van de immigrant. Belangrijk is hier dat de immigrant en de Nederlandse samenleving deze verantwoordelijkheid ook zo ervaren en deze ook nemen om integratie tot stand te brengen. Uit het onderzoek komt naar voren dat de visie van de overheid en de visie van de Marokkaanse Nederlanders over de verdeling van de verantwoordelijkheid voor integratie niet geheel overeenstemmen. Waar de overheid een nadruk legt op de verantwoordelijkheid van de immigrant, doen de Marokkaanse Leeuwarders dit niet. De respondenten leggen evenveel verantwoordelijkheid bij de immigrant als bij de Nederlandse samenleving.

Naast het verschil in de verdeling van verantwoordelijkheid ervaren de Marokkaanse Leeuwarders ook dat de verantwoordelijkheid voor integratie niet genoeg genomen wordt. Hier wekt vooral de verantwoordelijkheid van de samenleving irritatie op. De Marokkaanse Leeuwarders zijn het zat om als schuldige voor mislukte integratie te worden aangewezen. Zij vinden juist dat de Nederlandse samenleving wel wat meer zijn best mag gaan doen om integratie te laten slagen.

Conclusie

In het onderzoek van Dagevos en Gijsberts (2009) komt naar voren dat de Marokkaanse immigrantengroep één van de minst geïntegreerde immigrantengroep is. Ook wordt in de media vaak een negatief beeld van de Marokkaanse Nederlanders geschetst wat betreft integratie. Dit is het beeld van de integratie van Marokkaanse Nederlanders dat door buitenstaanders is gemaakt. In dit onderzoek ben ik juist ingegaan op het beeld van de integratie van Marokkaanse Nederlanders bekeken vanuit het oogpunt van de Marokkaanse Nederlanders.

Integratie betekent volgens de Marokkaanse Nederlanders het leren van de Nederlandse taal, dit vinden zij een belangrijk aspect van integratie. Het meedraaien in de samenleving wordt door de Marokkaanse Leeuwarders ook aangewezen als een belangrijk onderdeel van integratie. Daarnaast wordt het hebben van een baan gezien als een middel om te integreren, het echte integreren begint volgens de Marokkaanse Leeuwarders pas wanneer men werkt. Ook genoemd wordt het wederzijds respect voor elkaar. De immigrant moet de waarden en normen van de Nederlandse samenleving kunnen respecteren maar andersom moet hier ook sprake van zijn. De betekenis die de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden aan integratie geven komt vrijwel helemaal overeen met de betekenis die de overheid aan integratie geeft. De Marokkaanse Leeuwarders voldoen aan de beschrijving van integratie van hen en van de overheid. Zij spreken de Nederlandse taal, zij draaien mee in de samenleving en hebben respect voor de Nederlanders. Het negatieve beeld van de integratie van de Marokkaanse Nederlanders dat heerst in Nederland is dus niet van toepassing op de Marokkaanse Leeuwarders.

Een belangrijk aspect van integratie is identificatie. Sinds 2007 wordt er bij integratie meer nadruk gelegd op identificatie met de Nederlandse identiteit. Door middel van drie dimensies van identificatie zouden immigranten meer gaan identificeren met een Nederlandse identiteit en het Nederlands zijn. Er is van functionele, normatieve en emotionele identificatie, de drie dimensies van identificatie, alle drie sprake, maar de Marokkaanse Leeuwarders gaan hierdoor niet meer identificeren met de Nederlandse identiteit. Er lijkt onder de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden een soort afkeer te bestaan om zichzelf en hun gedrag Nederlands te noemen. Zij 'doen als een Nederlander' maar voelen zich niet een Nederlander. Ook in hun woordkeuze komt dit naar voren, de Marokkaanse Leeuwarders spreken van 'wij' als ze het over Marokkaanse mensen hebben en van 'zij' als ze het over

Nederlanders hebben. In plaats van dat zij zich meer met een Nederlandse identiteit gaan identificeren, identificeren de Marokkaanse Leeuwarders zich met een Marokkaans-Nederlandse identiteit. Zij kunnen ook niet met een identiteit identificeren die alleen maar Nederlands is, de Marokkaanse Nederlanders hebben nou eenmaal een Marokkaanse achtergrond en blijven deze ook altijd houden. De overheid en het Nederlandse volk zouden niet een identificatie met een Nederlandse identiteit van de Marokkaanse Nederlanders moeten verlangen, maar zouden moeten accepteren dat zij zich identificeren met een Marokkaans-Nederlandse identiteit.

Acceptatie van de integratie door de ontvangende samenleving is ook een belangrijk onderdeel van integratie. Zonder acceptatie van de identificatie en integratie kunnen deze niet tot stand komen. De acceptatie kan niet uit de Marokkaanse Leeuwarders komen maar zal vanuit de Nederlandse samenleving moeten komen. Wanneer men de Marokkaanse Nederlanders expliciet vraagt of ze zich geaccepteerd en thuis voelen in Leeuwarden en Nederland, stemmen zij hier mee in. Wanneer men erop doorgaat en de respondent vrij aan het woord laat, komt naar voren dat zij zich toch niet helemaal geaccepteerd voelen. De gevoelens van *home* en *belonging* van de Marokkaanse Leeuwarders worden aangetast door de afstandelijkheid en de verharding van het Nederlandse volk in Leeuwarden. De respondenten ervaren dat de Nederlanders niet willen dat zij gelijkwaardig aan hen worden, of nog erger, boven hen komen te staan. Ook stelt het negatieve beeld dat volgens de Marokkaanse Leeuwarders van Marokkaanse immigranten wordt geschetst hun thuisgevoel en gevoel van acceptatie op de proef. De Marokkaanse Leeuwarders ervaren niet alleen dat zij niet geaccepteerd worden in de Nederlandse gemeenschap, maar ook dat zij niet volledig geaccepteerd worden in de Marokkaanse gemeenschap. Dit alles heeft een terugtrekking van de Marokkaanse Leeuwarders tot gevolg. Zij trekken zich terug in bepaalde wijken van Leeuwarden omdat zij zich daar veilig, thuis en geaccepteerd voelen. Dit gaat in tegen wat onder integratie wordt verstaan, maar dit kan niet aangewezen worden als alleen de schuld van de Marokkaanse Nederlanders. De afwijzing van de integratie van de Marokkaanse Nederlanders door het Nederlandse volk kan een oorzaak zijn voor deze terugtrekking.

Naast de immigrant neemt de Nederlandse samenleving ook deel aan integratie. Door middel van acceptatie kunnen zij de integratie maken of juist breken. Wanneer er door de Marokkaanse Leeuwarders gesproken wordt over de verantwoordelijkheid van integratie, worden de overheid, de immigrant en de Nederlandse samenleving genoemd als verantwoordelijken van integratie. Waar de overheid juist een grote verantwoordelijkheid bij de immigrant legt, spreken de Marokkaanse Nederlanders juist over de verantwoordelijkheid

van de overheid en de Nederlandse samenleving. Vooral deze laatste wekt veel irritatie op omdat door de Marokkaanse Leeuwarders ervaren wordt dat de Nederlandse samenleving haar verantwoordelijkheid voor integratie niet genoeg neemt. Zij voldoen aan de verwachtingen van de overheid met betrekking tot integratie, het is de Nederlandse samenleving die niet zijn aandeel in de integratie levert. Het is aan de samenleving om de Marokkaanse Nederlanders en hun integratie te accepteren. Het wordt eens tijd dat er door het negatieve beeld van een mislukte integratie heen geprikt wordt.

De mislukte integratie van de Marokkaanse Nederlanders lijkt eigenlijk voornamelijk te wijten aan de Nederlandse samenleving, als er al gesproken kan worden van een mislukte integratie. De Marokkaanse Leeuwarders doen alles wat er onder integratie wordt verstaan. Zij spreken de Nederlandse taal, zij draaien mee in de samenleving en hebben respect voor Nederlandse waarden. Toch worden zij niet geaccepteerd. Er kan misschien wat betreft identificatie van de Marokkaanse Nederlanders gesproken worden van een mislukte integratie wanneer men wil dat zij, voor een goede integratie, zich identificeren met een Nederlandse identiteit. Dit kunnen zij niet door hun Marokkaanse achtergrond. Dit deel van hun identiteit kunnen zij niet verloochenen. De Nederlandse samenleving moet hun Marokkaans-Nederlandse identiteit accepteren. Accepteren is hier een sleutelwoord. Door de Marokkaanse Leeuwarders wordt ervaren dat de Nederlandse samenleving dit eigenlijk niet doet. Het deel van integratie waar de Nederlandse samenleving verantwoordelijkheid voor draagt, mislukt juist. Aan dit deel van integratie zou wat gedaan moeten worden. Alhoewel Marokkaanse Leeuwarders spreken over verantwoordelijkheid van de samenleving zou ik zeggen dat deze verantwoordelijkheid door de overheid genomen zou moeten worden. Zoals de Marokkaanse Leeuwarders zelf zeggen maken de Nederlanders niet uit zichzelf contact, zij proberen niet uit zichzelf het negatieve beeld van de Marokkaanse Nederlanders te doorbreken. De overheid is juist diegene die articulatiemacht bezit en kan een grote invloed hebben op de acceptatie door de Nederlandse bevolking. In plaats van een grote nadruk op de immigrant te leggen wordt het misschien tijd dat de overheid in het integratiebeleid een grote nadruk legt op de Nederlandse samenleving.

Met dit onderzoek heb ik geprobeerd een licht te schijnen op hoe de Marokkaanse Nederlanders in Leeuwarden integratie zien. Ik ben op zoek gegaan naar hun kant van het verhaal van integratie. Ik hoop dat ik deze Marokkaanse Nederlanders heb kunnen laten spreken en dat dit onderzoek een bruikbare visie toevoegt aan het integratiedebat. Het integratiebeleid van tegenwoordig stoelt nog op de gedachte dat de immigrant het werk moet

doen voor integratie, maar de Nederlandse samenleving moet hier ook een grotere rol in krijgen. Het is aan de overheid om deze rol in te vullen en ervoor te zorgen dat deze rol ook door de Nederlandse samenleving gedragen wordt. Vervolgonderzoek kan zich richten op hoe de overheid het integratiebeleid zo vorm kan geven dat de Nederlandse samenleving actiever in het integratieproces komt te staan. Een idealistisch beeld zou zijn dat er een gezamenlijk doel moet komen voor alle inwoners van Nederland, dat iedereen kan verenigen en verschillen doet vervagen. Dit zou een geweldig eindstadium van integratie zijn maar met de verhoudingen tussen Marokkaanse immigranten en de Nederlandse samenleving zoals die nu zijn, is dit nog niet mogelijk. Zoals een respondent ook al zegt: “een ideale wereld bestaat niet, maar je kan het wel proberen te realiseren.”

Bibliografie

Baron, R.A. et al.

1974/2006 *Social Psychology*. Boston: Pearson Education, Inc.

Bourdieu, P.

1990 *In Other Words: Essays toward a Reflexive Sociology*. Oxford: Polity Press.

Eriksen, T.H.

1993/2002 *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press.

Hedetoft, U. & Hjort, M.

2002 *The Postnational Self; Belonging and Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kaldenbach, H.

2009 *Doe maar gewoon: 99 tips voor het omgaan met Nederlanders*. Amsterdam: Prometheus.

Modood, T.

2007/2008 *Multiculturalism*. Cambridge: Polity Press.

Oudenhoven, J.P. van

2002 *Cross-culturele psychologie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Verkuyten, M.

1999 *Etnische identiteit: Theoretische en empirische benaderingen*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Websites

Blok, S. e.a.

- 2004 'Bruggen bouwen.' Commissie Onderzoek Integratiebeleid.
<http://www.integratie.net/binaries/kiem/bulk/publicatie/2004/1/205347.pdf> (26 juli 2010).

Boneschansker, E.

- 2006 'Fact sheet demografie.' Migranten Monitor Noord Nederland.
<http://www.bureaubeleidsonderzoek.nl/migrantenmonitor/cijfers/mmfile133705f-4.pdf> (26 juli 2010).

Centraal Bureau voor de Statistiek

- 2009 'Bevolking; generatie, geslacht, leeftijd en herkomstgroepering, 1 januari.'
Centraal Bureau voor de Statistiek.
[http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37325&D1=a&D2=0&D3=0&D4=0&D5=0-4,137,152,215,232&D6=0,4,9,\(1-1\)-1&HDR=G2,G1,G3,T&STB=G4,G5&VW=T](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37325&D1=a&D2=0&D3=0&D4=0&D5=0-4,137,152,215,232&D6=0,4,9,(1-1)-1&HDR=G2,G1,G3,T&STB=G4,G5&VW=T) (26 juli 2010).

Cialdini, R. B. & Goldstein, N. J.

- 2004 'Social influence: Compliance and conformity.' Annual Review of Psychology, 55, 591-621.
<http://web.ebscohost.com.proxy.library.uu.nl/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&hid=10&sid=296b6625-4df3-41d7-8b4a-87b41d433664%40sessionmgr14> (21 juli 2010)

Dagevos, J. & Gijsberts, M.

- 2009 'Jaarrapport integratie 2009.' Sociaal en Cultureel Planbureau.
<http://www.vrom.nl/Docs/Jaarrapport%20Integratie%202009.pdf> (26 juli 2010).

Gemeentelijke gezondheidsdienst Friesland

- 2004 'Kleurrijk samenspel; reproductieve gezondheidszorg bij allochtonen in Fryslân.' Gemeentelijke Gezondheidsdienst Fryslân.
http://www.ikpgezondheid.nl/files/10364/Projectplan_Kleurrijk_Samenspel.pdf (26 juli 2010).

Joppke, C.

2004 'The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State: Theory and Policy.'

British Journal of Sociology, 55: 237-257.

<http://www3.interscience.wiley.com.proxy.library.uu.nl/cgi-bin/fulltext/118748403/PDFSTART> (26 juli 2010)

Laan, E.E. van der

2009 'Integratiebrief.' Directie Inburgering en Integratie Beleidsontwikkeling.

<http://www.integratie.net/binaries/kiem/bulk/publicatie/2004/1/205347.pdf> (26 juli 2010).

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)

2007 'Identificatie met Nederland.' Rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

<http://www.wrr.nl/content.jsp?objectid=4094> (26 juli 2010).

Bijlage: Respondenten

- Meneer Ab Meneer Ab is een man van 62 jaar. Hij is geboren in Marokko en is naar Nederland gekomen voor avontuur en werk. Meneer Ab woont nu alweer 40 jaar in Nederland. Hij is getrouwd geweest met een Nederlandse vrouw maar is gescheiden en is nu getrouwd met een Marokkaanse vrouw. Uit het eerdere huwelijk heeft hij 3 kinderen. Meneer Ab heeft een opleiding van hbo-niveau genoten. Na jarenlang in een fabriek gewerkt te hebben is hij nu met pensioen en doet hij vrijwilligerswerk bij een maatschappelijke organisatie.
- Abdul Abdul is een man van 53 jaar. Hij is geboren in Marokko en is naar Nederland gekomen omdat zijn vader hier werk heeft gevonden. Hij is op zijn 17^e naar Nederland gekomen en woont hier nu ongeveer 35 jaar. Abdul is getrouwd met een vrouw van Marokkaanse afkomst en zij hebben samen 8 kinderen. Hij heeft een opleiding van mavo-niveau genoten en werkt nu als assistent bij een maatschappelijke organisatie.
- Ahmed Ahmed is een man van 57 jaar. Hij is geboren in Marokko. Ahmed is op zijn 18^e naar Nederland gekomen om hier te werken. Hij is getrouwd met een Marokkaanse vrouw en samen hebben zij 6 kinderen. Hij heeft een opleiding genoten van mavo-niveau en werkt in een fabriek.
- Ali Ali is een man van 59 jaar. Hij is geboren in Marokko en is op zijn 18^e naar Nederland gekomen omdat hij hier werk heeft gevonden. Hij is getrouwd met een Marokkaanse vrouw en samen hebben zij 7 kinderen. Hij heeft een opleiding van mavo-niveau genoten en werkt in een fabriek.
- Amina Amina is een vrouw van 56 jaar. Zij is geboren in Marokko en is naar Nederland gekomen omdat haar man hier werk heeft gevonden. Zij is hier op haar 19^e naar toe gekomen. Zij is getrouwd met een Marokkaanse man en samen hebben zij 7 kinderen. Zij heeft een opleiding genoten van mavo-niveau en ze doet vrijwilligerswerk.

- Meneer Ben** Meneer Ben is een man van 46 jaar. Hij is geboren in Marokko en is naar Nederland gekomen omdat hij om politieke redenen niet meer in Marokko wilde blijven wonen. Doordat in Nederland al familie woonde was het makkelijk om naar Nederland te verhuizen. Meneer Ben is op zijn 25^e naar Nederland gekomen en woont hier nu dus 21 jaar. Hij is getrouwd met een Nederlandse vrouw en samen hebben zij 2 kinderen. Meneer Ben heeft een universitaire opleiding genoten en heeft een baan.
- Driss** Driss is een man van 37 jaar. Hij is geboren in Marokko en is naar Nederland gekomen voor zijn studie. Hij is hier op zijn 23^e naar toe gekomen. Driss komt uit een arm gezin en is de jongste van 10 broers en zussen. Een reden dat hij hier in Nederland is gebleven zijn de slechte economische omstandigheden in Marokko. Ook heeft hij hier liefde gevonden. Hij is getrouwd met een vrouw met een Marokkaanse achtergrond en zij hebben samen 2 kinderen. Driss heeft een universitaire opleiding genoten en werkt nu als manager in een maatschappelijk betrokken bedrijf.
- Faïssel** Faïssel is een man van 20 jaar. Hij is geboren in Nederland. Zijn ouders zijn naar Nederland gekomen omdat zijn vader hier werk heeft gevonden. Faïssel woont bij zijn ouders. Hij heeft een mbo-opleiding achter de rug en is op dit moment werkloos.
- Fatima** Fatima is een vrouw van 43 jaar. Zij is geboren in Marokko en is naar Nederland gekomen omdat haar vader hier werk heeft gevonden. Zij is hier op haar 5^e naar toe gekomen. Fatima is getrouwd met een Nederlandse man en zij hebben samen een kind. Ze heeft een universitaire opleiding genoten en heeft een baan. Ook is zij vrijwilliger bij een geloofsorganisatie.
- Fouad** Fouad is een man van 25 jaar. Hij is geboren in Nederland. De reden dat zijn ouders naar Nederland zijn gekomen is dat zijn vader hier werk heeft gevonden. Fouad woont op zichzelf en is niet getrouwd. Hij heeft een hbo-opleiding genoten en heeft een baan.

- Hichan Hichan is een man van 40 jaar. Hij is geboren in Marokko en is naar Nederland gekomen voor zijn vrouw die hij in de vakanties, in Nederland ontmoet heeft. Zijn vrouw is van Marokkaanse afkomst en zij hebben samen een kind. Hichan woont vanaf zijn 21^e in Nederland. Hij heeft een universitaire opleiding genoten en is eigenaar van een restaurant.
- Ibrahim Ibrahim is een man van 27 jaar. Hij is geboren in Nederland. Zijn ouders zijn naar Nederland gekomen omdat zijn vader hier werk heeft gevonden. Hij is getrouwd met een Marokkaanse vrouw en samen hebben zij 3 kinderen. Hij heeft een universitaire opleiding genoten en is eigenaar van een bedrijf.
- Mariam Mariam is een vrouw van 25 jaar. Zij is geboren in Nederland. De reden dat haar ouders naar Nederland zijn gekomen is dat haar vader hier werk heeft gevonden. Mariam is getrouwd met een man van Marokkaanse afkomst. Zij is nu bezig met een universitaire opleiding.
- Nadia Nadia is een vrouw van 35 jaar. Zij is geboren in Marokko in een vakantie naar Marokko. De reden dat haar ouders naar Nederland zijn gekomen is dat haar vader hier werk heeft gevonden. Nadia is getrouwd met een Marokkaanse man en samen hebben zij 2 kinderen. Zij is nu bezig met een hbo-opleiding en heeft een baan in een ziekenhuis.
- Naima Naima is een vrouw van 27 jaar. Zij is geboren in Nederland. Haar ouders zijn naar Nederland gekomen omdat haar vader hier werk heeft gevonden. Zij is getrouwd met een man van Marokkaanse afkomst en samen hebben zij een kind. Zij heeft een opleiding genoten van hbo-niveau en werkt als docente.
- Rachid Rachid is een man van 38 jaar. Hij is geboren in Marokko en is op zijn 26^e naar Nederland gekomen. Rachid is naar Nederland gekomen voor de liefde. Hij is getrouwd met een Nederlandse vrouw en samen hebben zij 2 kinderen. Hij heeft een universitaire opleiding genoten en heeft een baan.

Saïda

Saïda is een vrouw van 39 jaar. Zij is geboren in Marokko en is op haar 4^e naar Nederland gekomen. Haar vader was naar Nederland gekomen voor werk en heeft later op vakantie in Marokko haar moeder ontmoet. Die is na een paar jaar met de kinderen ook naar Nederland gekomen. Saïda is getrouwd geweest met een Nederlandse man maar zij is van hem gescheiden. Ze heeft 3 kinderen uit dit huwelijk en zij heeft nu een Nederlandse vriend. Zij heeft een universitaire opleiding genoten en heeft een baan bij een welzijnsorganisatie.